

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी

शिक्षा मानव समाजको आधारभूत आवश्यकता हो । शिक्षा विना मानिसको जीवन पशुतुल्य हुन्छ । शिक्षालाई व्यापक अर्थमा भन्दा शिक्षा कोक्रोवाट सुरु हुन्छ र चितामा अन्त्य हुन्छ भने धारणा छ । शिक्षा आफैमा कुनै नयाँ सिर्जना होइन, यो त मानव समाजको विकास र विस्तारसंगै विभिन्न परिस्थिति अनुरूप समाजको सापेक्षतामा विकास हुँदै आएको एक सामाजिक प्रक्रिया हो, जुन मानव समुदायका साभा समस्या समाधान गर्नेतर्फ लक्षित हुँदै आएको छ । यदि मानव समुदाय नहुने हो भने शिक्षाको अर्थ के ? कसका लागि शिक्षा ? भन्ने प्रश्न खडा हुन्छ ।

मानिस उच्चतम चेतना एवम् बौद्धिक स्तर भएको प्राणी हो । प्राचीन युगदेखि नै मानव समाजले त्यस वखतको मानवीय आवश्यकता एवम् सोच अनुसार जीवन प्रक्रिया सञ्चालन गर्दै आएर युगौ युग पश्चात आजको आधुनिक मानव समाज निर्माण हुन गएको हो (वाग्ले, २०६३) ।

परीक्षणहरूको अत्यधिक विकास बीसौं शताब्दिमा र विशेष गरेर संयुक्त राज्य अमेरिकामा भएतापनि यसको प्रारम्भिक विकास चीनमा भएको पाइन्छ । इतिहासमा उल्लेख भए अनुसार आज भन्दा चार हजार वर्ष पहिले चीनको प्रशासनिक सेवामा परीक्षणको उपयोग भएको पाइन्छ । त्यस वेला प्रत्येक ३/३ वर्षमा प्रशासनिक सेवामा कार्य गर्ने कर्मचारीको मौखिक परीक्षा गरिने र त्यसको आधारमा मूल्याङ्कन र पदोन्नति गरिने व्यवस्था रहेको तथ्य इतिहासमा उल्लेख गरिएको छ । हान साम्राज्य (इ.पू. २०७ देखि २२०) मा समूह परीक्षा एक प्रचलित परीक्षा विधि थियो, जसमा प्रशासनिक कर्मचारीहरूको छनौटको लागि न्याय र कानून, सैनिक क्षेत्र, कृषि, कर तथा भूगोलसँग सम्बन्धित प्रश्नहरू समावेश गरेर परीक्षा लिइन्थ्यो । मिङ्ग साम्राज्य (१३६८-१६४४ इ.सं.) मा प्रशासनिक सेवाको छनौटको लागि तीन तह अर्थात् स्थानीय, क्षेत्रीय र केन्द्रीय तहमा विशेष रूपमा निर्माण गरिएको

परीक्षा केन्द्रमार्फत परीक्षा लिने व्यवस्था थियो । अन्तिम तहमा सफल हुनेलाई मात्र प्रशासनिक सेवामा भर्ना गरिन्थ्यो ।

युरोपीय महादेशमा परीक्षण सेवाको विस्तारमा चिनियाँ प्रभावको विशेष भूमिका थियो । ब्रिटिश मिशनरीहरूले चिनियाँ परीक्षण प्रणाली बारेको ज्ञान संयुक्त अधिराज्य सम्म पुऱ्याए र सर्वप्रथम इष्ट इन्डिया कम्पनीको इ.सं. १८३२ मा वाह्य सेवाको लागि कर्मचारी छनौट गर्न परीक्षणलाई प्रयोग गर्‍यो । यसको सफलता पश्चात संयुक्त अधिराज्यले इ.सं. १८५५ देखि आन्तरिक सेवाको कर्मचारी छनौटमा पनि परीक्षालाई प्रयोग गर्‍यो । यस प्रभावको विस्तार अन्य युरोपीयन देश फ्रान्स, जर्मनीमा विस्तारै विस्तारै बढ्दै गयो । संयुक्त राज्य अमेरिकाको प्रशासनिक सेवा आयोगले सर्वप्रथम १८८३ इ.सं. मा कर्मचारी छनौट गर्न परीक्षण प्रविधिलाई प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसरी युरोप र अमेरिकामा परीक्षणको विकासक्रमको थालनी भयो (ज.व.रा. २०६३) ।

वि.सं. १९४२ मा वीर शमशेरले दरबार स्कुलमा सर्वसाधारणहरूले पनि प्रवेश पाउने व्यवस्था गरे, त्यसवेला दरबार स्कुल र संस्कृत पाठशालाका प्राथमिक कक्षाहरूमा सामान्य मौखिक परीक्षा मात्र लिने व्यवस्था गरिन्थ्यो र कुनै पनि प्रमाण-पत्र दिने व्यवस्था थिएन । संस्कृत प्रथमा, मध्यमा र दरबार स्कुलको इन्टरान्स परीक्षा दिन भारत जानु पर्दथ्यो ।

वि.सं. २००७ सालमा राणा शासनको अन्त्यपछि अन्तरिम सरकार गठन भयो । त्यति बेला नेपालको साक्षरता दुई प्रतिशत मात्र थियो । त्यस पछि खुलेका विद्यालयहरूको उचित व्यवस्थापन र प्रजातान्त्रिक भावनाको स्थायित्वका लागि २०११ सालमा नेपाल राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग गठन भयो ।

वि.सं. २०१८ सालमा सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको गठन भयो । यसले देशभरी एउटै शिक्षा पद्धति लागू गर्ने, निःशुल्क र अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा नीति लागू गर्ने सम्पूर्ण शिक्षण संस्थाहरू सरकारी नियन्त्रणमा राख्नलाई र शिक्षा संस्थाहरू सरकारी नियन्त्रणमा राख्नलाई शिक्षा व्यवहार विधि तथा शिक्षा ऐनको मस्यौदा समेत प्रस्तावित गर्‍यो । यसले विद्यार्थीको

मूल्याङ्कन निरन्तर र नियमित हुनुपर्ने कुरामा जोड दियो । जसको फलस्वरूप वि.सं. २०२२ सालमा शिक्षा विभाग अन्तर्गत परीक्षा सुधार युनिट गठन भयो (सेरिड १९९८) ।

ढकाल (२०६२) ले प्रस्तुत गर्नुभएको उदार कक्षोन्नति तथा वार्षिक परीक्षा प्रणालीको प्रभावकारिताको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रका अनुसार शिक्षा प्रणालीमा रहेका समस्या र कमीहरूलाई हटाउन राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ ले प्राथमिक शिक्षाको उद्देश्य र नीति निर्धारण गरी राष्ट्रलाई बढी जागरुक र क्रियाशिल हुने दिशामा अग्रसर हुँदै शिक्षामा समानताको सिद्धान्त लागू गर्न ठूलो प्रयास भयो । यसको साथै शिक्षामा ठूलो धनराशी लगाई राष्ट्रको विकासको निमित्त अत्यावश्यक दक्ष मानव संसाधनलाई बलियो पार्न लगानी अनुरूप उपयोग गर्ने सिद्धान्त सर्वप्रथम यसै शिक्षा योजनाले अपनाएको थियो (नेपाल प्राथमिक शिक्षा २०५४) । यसै योजनाले शिक्षाको अवसर सबैलाई दिनका लागि सिकाउने प्रत्येक पाठको अन्त्यमा एकाई परीक्षा गर्ने, प्रत्येक ३/३ महिनामा प्रगतिको मूल्याङ्कन गर्ने, शिक्षकले प्रत्येक विद्यार्थीको प्रगति विवरण राख्नुपर्ने, प्रश्नहरू वैज्ञानिक तथा स्तरयुक्त बनाउनु पर्ने र प्राथमिक शिक्षाको अन्त्यमा जिल्ला शिक्षा अधिकारीको कार्यालयको टोलीले गरेको परीक्षाको आधारमा विद्यार्थीलाई अर्को तहमा प्रवेश दिने जस्ता परीक्षा सम्बन्धी सुधारको व्यवस्था गरियो ।

समय समयमा विभिन्न शिक्षा प्रणाली सम्बन्धी सुधार आयोगहरूले दिएको सुझाव तथा प्रतिवेदन अनुसार विद्यालय तहको संरचना, पाठ्यक्रम तथा परीक्षा प्रणालीमा संशोधन एवम परिमार्जन हुँदै आएको छ । हाल सामुदायिक विद्यालयहरूमा निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था प्राथमिक तह (कक्षा १-५) मा लागू भएको छ । प्रश्नहरू वैज्ञानिक तथा स्तर युक्त बनाउन समय समयमा शिक्षकहरूलाई तालिमको व्यवस्था प.नि.का. तथा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रले गरेका छन् । उपरोक्त सम्पूर्ण प्रयासहरू नेपालको वर्तमान परीक्षा प्रणालीको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न गरिएका प्रयासहरू हुन् ।

१.२. समस्याको कथन

आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम लागू भए पछि स्रोतकेन्द्रहरू स्थापना भएका छन् । थाइल्याण्डको जोम्टियनमा (सन् १९९०) सबैका लागि शिक्षा विषयक विश्व सम्मेलन भएपछि हाल नेपालमा “सबैका लागि शिक्षा” कार्यक्रम सञ्चालित छ । सो कार्यक्रम लागू भएपछि शिक्षा लिनबाट बञ्चित बालबालिकाहरूलाई शिक्षाको मूलधारमा ल्याउन, शैक्षिक गुणस्तरलाई उठाउन, यसका अतिरिक्त त्यस कार्यक्रमका नीति नियमहरू लागू गर्न र स्रोतकेन्द्र स्तरमा शैक्षिक कार्यक्रमहरूका नीति नियमहरू लागू गर्न साथै स्रोतकेन्द्र स्तरमा शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा एकरूपता ल्याउन प्रत्येक विद्यालयले वार्षिक कार्य तालिका निर्माण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । वार्षिक कार्य तालिका अनुसार सकेसम्म आफ्नो स्रोत केन्द्रमा एकै समयमा परीक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था अवलम्बन गरिएको छ । तेह्रथुम जिल्ला अन्तरगतको श्री गौखुरी उ.मा.वि. मोराहाङ स्रोतकेन्द्रमा स्रोत स्तरका १९ ओटा विद्यालयहरूले एउटै परीक्षा तालिका अनुसार परीक्षा लिने र एकै प्रकारका प्रश्नपत्रहरू निर्माण गर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै जलजले स्रोत केन्द्र अन्तर्गत ओयाक्जुङ्ग गा.वि.स.का ११ विद्यालयहरूमा पनि एकै प्रकारका प्रश्नपत्र निर्माण गर्ने र एउटै समय तालिकामा परीक्षा लिने व्यवस्था छ ।

निर्धारित शैक्षिक उद्देश्य हासिल गर्नका लागि राखिएका विषयगत र वस्तुगत ज्ञान, सीप तथा व्यवहारिक प्रवृत्ति के कति प्राप्त भएको छ भनी परीक्षा लिने गरिन्छ । अधिकांश शिक्षक तथा अभिभावकहरू विभिन्न हड्ताल तथा बन्दहरूले परीक्षा समय तालिकामा असर पारेको अभिव्यक्ति दिन्छन् । प्रश्नपत्रहरूको निर्माण तथा बनावटमा एक रूपता नहुनु, ज्ञान सीप र अभिवृत्ति पक्षलाई सही प्रतिनिधित्व दिन नसक्नु, पूर्णाङ्क भार मेल नखानु, उपयुक्त प्रश्नपत्र (अक्षरका साइज विद्यार्थीका उमेर तथा कक्षा अनुसारका) हरू निर्माण हुन नसक्नु, शिक्षा ऐन नियमावलीले तोके अनुसारका परीक्षाहरू सञ्चालन नहुनु, सबै शिक्षकहरूले विशिष्टीकरण तालिका, पाठ्यक्रम तथा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग नगर्नु यावत समस्याहरू छन् । परीक्षाको सही र राम्रो व्यवस्थापन हुन नसकेकाले स्रोत केन्द्र अन्तर्गतका विद्यालयहरूको मूल्याङ्कन कार्य नै प्रभावित भएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

अधिकारी, माधवप्रसाद (२०६६) ले प्रस्तुत गर्नु भएको “शिक्षक मर्यादा” बुलेटिनको शिक्षा को स्तरहिन गुणस्तर र यसको असर शीर्षकको लेख अनुसार गुणस्तर जो आफैमा विवादित छ । गुणस्तर मापन केन्द्र बनेको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको गुणस्तरको चर्चा हरवर्ष जोडतोडले चल्ने गर्दछ । कहिले प्रथम श्रेणीमा प्रथम कसलाई गराउने भन्ने विवाद, कहिले परीक्षण नगरिएका उत्तरपुस्तिकाहरु जिरामरिच पसलमा फेला परेका विषयहरुलाई लिएर, कहिले परीक्षा नदिइएका विषयहरुमा अड्क पाउने त कहिले परीक्षा दिइएका विषय हरुकै अड्क हराउने भएर । कहिले मार्कसिटमा कुनै विषयमा १८ पायो तर पुनर्योगमा ८१ आयो भनेर । यी केही मात्र नमुना हुन् कार्यालयका गुणस्तरका कुरा । परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय सानोठिमी विद्यालय तहको शिक्षाको गुणस्तर चिन्ह प्रदान गर्ने एक मात्र निकाय हो । हुनत विद्यालयस्तरको शिक्षाको गुणस्तर विद्यालयको पठनपाठनमा भन्दा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको अनुकम्पाका भर पर्दछ । यदि उसले चाह्यो भने आन्दोलन आदिका कारण विद्यालय बन्द भई कम भन्दा कम दिन पढाइ भएको वर्ष शिक्षाको गुणस्तर ह्वात्तै बढाइ दिन्छ । गएको वर्षको ६४ प्रतिशत यसको एउटा नजिकको उदाहरण हो (अधिकारी, २०६६) ।

मा.वि.प्र.अ.हरुका लागि तालिम पुस्तिका(२०६५) मा उल्लेख भए अनुसार एउटा कुशल प्रधानाध्यापक/शिक्षक हुनका लागि मूल्याङ्कन र परीक्षा सम्बन्धी स्पष्ट अवधारणा हुनु जरुरी छ । त्यसैगरी परीक्षाको माध्यमबाट मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित, विश्वसनीय र मान्य तुल्याउन आवश्यक ज्ञान र सीप हुनु अपरिहार्य छ । त्यसै पुस्तिकामा निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धतिको बारेमा यसरी उल्लेख गरिएको छ । सार्वजनिक परीक्षा प्रणाली को माध्यमबाट लिइएका परीक्षामा विद्यार्थीहरुले प्राप्त गरेका नतिजाले उनीहरुको समग्र व्यक्तित्वको मूल्याङ्कन गर्ने कुरामा विश्वस्त हुन सकिदैन भन्ने विषयमा सामान्यतः सबैको सहमति रहेको पाइन्छ । निश्चित अवधिमा व्यक्तिका विकासका विविध पाटाहरु खुलेका हुन्छन् र उनीहरुले हासिल गरेका उपलब्धिहरु विभिन्न समयमा अलग अलग ढङ्गले मुखरित भइरहेका हुन्छन्, जसलाई वाह्य परीक्षा प्रणालीबाट समेट्न सकिदैन । तसर्थ निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीको अवधारणा अघि सारिएको हो । शैक्षिक क्रियाकलापका साथै

व्यक्तिको व्यक्तित्वका समग्र पाटाहरुलाई समेट्ने गरी निरन्तर रूपमा गरिरहने मूल्याङ्कनको परिपाटीलाई नै निरन्तर मूल्याङ्कन पद्धति भनिन्छ ।

मूल्याङ्कन पद्धतिको प्रत्यक्ष असर तत्कालै अभिभावकलाई पर्दछ, र यसको असर विद्यार्थीको भावी जीवनमा पनि । तसर्थ यस प्रक्रियामा यी दुवैको सकारात्मक एवम् सक्रिय सहभागिता अपरिहार्य छ । मूल्याङ्कन गरेर मात्र पुग्दैन, त्यसलाई प्रमाणीकरण गरी अभिभावक, विद्यार्थी सम्म पुऱ्याउने र उनीहरुको पृष्ठपोषण लिने चक्र पूरा गर्नुपर्छ । परीक्षा र मूल्याङ्कन सम्बन्धनशील विषय भएकोले यसलाई विश्वसनीय र मान्य तुल्याउन अत्यन्त जरुरी छ । मूल्याङ्कन वा परीक्षाको उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाइमा मद्दत पुऱ्याउनु हो (तालिम पुस्तिका, २०६५) ।

नेपालमा मूल्याङ्कनका लागि अपनाइने प्रमुख साधन परीक्षा हो र प्रभावकारी परीक्षाको लागि विद्यमान पाठ्यक्रमका उद्देश्य अनुरूप प्रश्नपत्रहरु निर्माण गरिनु पर्दछ । तसर्थ मोराहाड स्रोत केन्द्र तथा जलजले स्रोत केन्द्र अन्तर्गत ओयाक्जुङ्ग गा.वि.स.का विद्यालयहरुमा प्रश्नपत्रहरु पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकका उद्देश्य अनुरूप छन् वा छैनन् ? प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया कस्तो छ ? उत्तर कुञ्जिका निर्माण हुन्छ हुँदैन ? प्रश्न निर्माण कार्य विशिष्टीकरण तालिकाका आधारमा छन् वा छैनन् ? यी प्रश्नहरुको उत्तर खोजीको लागि अध्ययन आवश्यक देखिन्छ । तर हालसम्म नेपालका विद्यालयहरुमा परीक्षामा प्रयोग भएका प्रश्नपत्रहरुको विश्लेषण गर्ने परिपाटी विकास भएको पाइँदैन । प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया प्रभावकारी बनाउन, पृष्ठपोषण प्रदान गर्न र प्रश्नहरु संशोधन र गुणस्तरीय बनाउन साथै परीक्षा प्रणालीलाई सही तरिकाले व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित निकायलाई सहयोग पुऱ्याउन र सुझाव समेत दिन सक्ने भएकाले अध्ययनको महत्व छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्यहरु निम्नप्रकार छन् :

- (क) सामुदायिक विद्यालयहरुमा परीक्षा सञ्चालन प्रक्रियाको अध्ययन गर्नु ।
- (ख) परीक्षाका लागि प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया र निर्मित प्रश्नपत्रहरुको अध्ययन एवम् मूल्याङ्कन गर्नु ।
- (ग) वर्तमान परीक्षा प्रणाली गरिनु पर्ने सुधारका उपायहरुबारे सुभाब दिनु ।

१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

यस अध्ययनको लागि निम्न प्रकारका अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु राखेका छन्

- क. के प्रश्नहरुको निर्माण गर्दा उचित प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ ?
- ख) के प्रश्न निर्माण गर्दा प्रश्नपत्र निर्माणका लागि सहयोगी सामग्रीहरु प्रयोगमा ल्याइएका छन् ?
- ग) विद्यालयहरुमा आन्तरिक तथा वाह्य परीक्षाबाट प्राप्त अङ्कलाई समान महत्व दिने गरिएको छ ?
- घ) परीक्षा प्रणालीमा भएका कमीकमजोरीहरु कसरी पत्ता लगाउन सकिन्छ ?
- ङ) के परीक्षा सञ्चालन प्रक्रियामा भएका कमीकमजोरीले उत्तर पुस्तिका परीक्षणमा प्रभाव पार्दछ ?
- च) परीक्षामा सुधार ल्याउन केकस्ता तरीकाबाट विद्यार्थीहरुलाई प्रेरित गर्न सकिन्छ ?

१.६. अध्ययनको परिसीमा

अनुसन्धानकर्ताको सीमित साधन, स्रोत र समयको बीच सञ्चालन गरिएको यो अनुसन्धानको क्षेत्र व्यापक भएतापनि तेह्रथुम जिल्लाको मोराहाङ स्रोत केन्द्र अन्तर्गत पर्ने १९ ओटा सामुदायिक विद्यालयमध्ये श्री गौखुरी उ.मा.वि. मोराहाङ र जलजले स्रोत केन्द्र अन्तर्गतको अर्को श्री सिद्धकालि उ.मा.वि. ओयाक्जुङ्मा यस अध्ययनलाई सीमित गरिएको छ ।

१.७. शब्दहरूको परिभाषा

सामुदायिक विद्यालय : शिक्षा ऐन २०२८ सातौँ संशोधन २०५९ अनुसार नेपाल सरकारबाट नियमित रूपमा अनुदान पाउने गरी अनुमति वा स्वीकृति प्राप्त विद्यालय ।

प्राथमिक विद्यालय : कक्षा १ देखि कक्षा ५ सम्मको शिक्षा दिने विद्यालय

स्रोतकेन्द्र : स्रोतकेन्द्र रहेको विद्यालय सहित स्रोत केन्द्रको सेवा क्षेत्रको भित्रका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूलाई जनाउने गरी प्रयोग गरिएको ।

शिक्षक : शिक्षक भन्नाले प्रधानाध्यापकलाई समेत जनाउने गरी प्रयोग गरिएको ।

परीक्षा समिति : स्रोत स्तरको परीक्षा सञ्चालन गर्न गठन भएको समिति

प्रश्नपत्र निर्माण समिति : स्रोत स्तरीय परीक्षाको लागि प्रश्न बनाउने समिति

ऐजन्त : माथिकै लेखक, प्रकाशक आदि भनी जनाउने

स्रोत व्यक्ति : स्रोत केन्द्रको प्रमुख

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

प्राचीनकालमा गुरुकुल शिक्षा प्रणालीमा आधारित शिक्षा थियो । गुरुहरुको इच्छाका आधारमा विद्यार्थीहरुको श्रेणीकरण हुन्थ्यो । लिच्छविकालमा पनि शिक्षाको विकासमा हेर्ने प्रशासनिक अङ्ग अग्रहार थियो । मल्लकाल र शाह कालमा अनिवार्य थिएन । राणाकालमा सर्वसाधारणको लागि शिक्षा थिएन । शिक्षा विकासको क्रममा शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०११, सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति २०१८, राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८, राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९, उच्च स्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०५५ तथा शिक्षा सम्बन्धी उच्च स्तरीय कार्य समितिको प्रतिवेदन २०५५ ले समेत शिक्षा विकास तथा मूल्याङ्कन प्रणालीका सम्बन्धमा आ-आफ्ना किसिमका सल्लाह र सुभावहरु दिएका छन् (पौडेल, २०६३) ।

शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययन प्रतिवेदन (२०६४/०६५) द्वारा प्रस्तुत कक्षा ८ का विद्यार्थीहरुको राष्ट्रिय उपलब्धि मापन २०६४ का अनुसार विद्यार्थीहरुको सिकाइको परीक्षण अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गर्ने भन्ने कुरा नयाँ हो । नेपालले राष्ट्रिय स्तरमा यो अध्ययन गर्ने गरेको छ । सार्क देशहरुमा अन्य देशहरु पनि अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धामा गएको पाइँदैन, जबकी भारतले पनि राष्ट्रिय स्तरमा केही अध्ययन गरेको पाइएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भाग लिने देशहरु बेलायत, थाइल्याण्ड, कोलम्बिया, चिली, इजिप्ट जस्तै अन्य थुप्रै देशहरु छन् । यस्ता अन्य अध्ययनहरुमा TINSS र PISA र गणित र विज्ञानको अन्तर्राष्ट्रिय सर्भेहरु हुन जुन तेल उत्पादन गर्ने सम्पन्न देशहरुले सञ्चालन गरिरहेका छन् । यस अध्ययनको सिलसिलामा शिक्षा विभागले दिएको निर्देशनबाट नै कुन-कुन विषयहरु अध्ययनमा समावेश गर्ने भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । यसरी हेर्दा यो अध्ययनमा अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनहरुले समावेश गरेका विषयभन्दा थप विषयहरु पाइन्छ । यसरी वर्तमान अध्ययनले कक्षा ८ मा पढाइ हुने अनिवार्य विषयहरु सबै नै समावेश गरेको छ । यसरी यो अध्ययन वार्षिक परीक्षा जस्तो हुन आउँछ । इङ्गल्याण्डको अध्ययनले अङ्ग्रेजी, गणित र विज्ञान मात्र

समावेश गरी यी तीन विषयले नै विद्यालयमा पढाइ हुने मुख्य विषयवस्तुको प्रतिनिधित्व गर्छ, भने तर्क राखियो । थाई अध्ययनले भने भाषा, सामाजिक अध्ययन, शारीरिक शिक्षा, विज्ञान र गणित समावेश गर्‍यो ।

यी माथिका कुराहरुबाट र अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवबाट पाठ सिकी हाम्रो अध्ययनले के कुरा समावेश गर्नुपर्छ भनेर तय गर्नु जरुरी थियो । अरु अध्ययनको तुलनामा बढी विषय समावेश गर्न र समय ३ घण्टाको राख्दा हाम्रो अध्ययन अलि भिन्न रूपमा प्रस्तुत भयो । ६/६ ओटा परीक्षा विद्यार्थीलाई परीक्षा दिन रमाइलो भन्दा पनि झन्झट हुन पुग्यो । सायद यो परिस्थितिलाई सुधार गर्नु जरुरी छ होला । आगामि दिनहरुमा वास्तवमा राष्ट्रिय मापन एउटा शिक्षा पद्धति कसरी काम गरिरहेको छ भनेर सञ्चालन गरिने भएकाले विद्यार्थीहरुको मुख्य मुख्य विषयको परीक्षा लिँदा यसको मक्सद पूरा हुने देखिन्छ (अध्ययन प्रतिवेदन, २०६४/०६५) ।

मासिक पत्रिका “शिक्षक” साउन २०६७ मा उल्लेख गरे अनुसार नेपालको प्राथमिक शिक्षाको सबैभन्दा ठूलो समस्या शिक्षक, अभिभावक, व्यवस्थापक र नीति निर्माताहरुले समेत यो तहको शिक्षालाई सही ढङ्गले बुझ्नु र आत्मसाथ गर्नु नसक्नु रहेको देखिन्छ । केटाकेटीलाई सिर्जनशील र असल नागरिक बनाउने मूल्य मान्यता, ज्ञान तथा सीपहरु सिकाउने गुरुत्तर दायित्व बोकेका प्राथमिक विद्यालयहरु बालबालिकाहरुको लागि सबै हिसाबले आकर्षण र सिक्ने थलो बन्नु बनाइनु पर्ने हो । तर हाम्रा अधिकांश प्रा.वि.हरु पढ्यार लाग्दो अवस्थामा छन् । शिक्षा बजेटको सबैभन्दा महत्वपूर्ण अंश (६०% भन्दा माथि) यस तहमा खर्च गरेर पनि सरकारले यो तहको शिक्षालाई जति महत्व र ध्यान दिनु पर्थ्यो, त्यो दिएको पाँइदैन ।

शिक्षक र स्कूलको वातावरण लगायतका विभिन्न कारणहरुले गर्दा प्राथमिक तहका विद्यार्थी सिकाइका स्तर सन्तोष जनक छैन । २०६५ सालमा फूलब्राइट कन्सलटेन्सिले शिक्षा विभागका लागि गरेको कक्षा ५ का विद्यार्थीको राष्ट्रिय उपलिब्ध मापन अध्ययनले केटाकेटीको सिकाइको औसत अवस्था सामाजिक शिक्षामा बाहेक ५०% भन्दा कम देखाएको छ । हालको उत्तीर्णाङ्क ३२ लाई बढाएर कम्तिमा ४०% बनाउनु पर्ने भनी पाठ्यक्रम विकास

केन्द्रले दिएको सुझाव सरकारले कार्यान्वयन गरेको छैन । कतिपय शिक्षाविदहरु शिक्षाको गुणस्तर बढाउने हो भने उत्तीर्णाङ्क ६०% बनाउनु पर्ने धारणा राख्छन् । मूल्याङ्कनको अङ्कसँगै पढ्निलाई पनि आवश्यक परिमार्जन गरेर केटाकेटीको व्यक्तित्व र सिकाइका विविध आयामहरुबारे पनि बस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन हुनु आवश्यक देखिन्छ । बाबुआमा, समुदाय, शिक्षक, विद्यालय वा अरुले समेत प्राथमिक तहका कक्षामा अनुत्तीर्ण भए पछि बालबालिकाहरुलाई 'असफल' भएको पगरी गुथाउने गरेको छ । त्यसले केटाकेटीको आत्मविश्वास तथा प्रगतिमा जीवनभर प्रभावित गर्ने भएको कुरालाई समेत मध्यनजर गरी सरकारले यता आएर उदार कक्षोन्नतिको नीति लागू गरेको छ । जस अनुसार कक्षा ५ सम्मका केटाकेटीलाई 'फेल' गरिदैन । पाँच विकास क्षेत्रका पाँच जिल्लामा नमुनाका रूपमा लागू गरेपछि देशव्यापी बनाइएको यो नीति कार्यान्वयन हुँदा शिक्षक तथा अभिभावकमा ठूलो चिन्ता छाएको छ । नजानिकन केटाकेटी माथिल्लो कक्षामा गयो भनेर । कमजोर विद्यार्थीलाई अतिरिक्त सहयोग गरेर जान्ने बनाएरै माथिल्लो कक्षामा चढाउने यो नीतिको मूल मर्म हो । तर कतै शिक्षक नपुगेर त कतै शिक्षकमा जाँगर नभएका कारण उदार कक्षोन्नतिको मर्म अनुरूप कमजोर केटाकेटीले शिक्षकबाट सुधारात्मक सहयोग (रिमेडियल सपोर्ट) पाएका छैनन् । अर्थात् पढाइ-सिकाइको न्यूनतम स्तर नभएपनि उनीहरु कक्षा चढिरहेका छन् । परिणामस्वरूप प्राथमिक तह उत्तीर्ण केटाकेटीहरुको योग्यता र क्षमतामा स्वयम् शिक्षकहरुमै गम्भीर सन्देह उत्पन्न हुन गएको छ ।

हाम्रो प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम विकसित देशहरुको तुलनामा धेरै कमजोर मानिदैन । केही वर्षदेखि २० प्रतिशत पाठ्यक्रम स्थानीय स्तरमा नै बनाउने नीतिलाई धेरैले स्वागत गरेका छन् । तर पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरे अनुसार पाठ्यपुस्तक बन्न नसकेको कतिपयको भनाइ छ । पाठ्यक्रमले तोकिए बराबरको सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न स्कूलमा राम्रो सन्दर्भ सामग्री सहितको पुस्तकालय हुनु पर्दछ । तर दुर्भाग्यवश देशका अधिकांश प्राथमिक स्कूलले पुस्तकालयको मुख देख्न पाएका छैनन् भने पुस्तकालय भएका नि.मा.वि. वा मा.वि. का पनि प्राथमिक तहका केटाकेटीका लागि आवश्यक सामग्री र पहुँचको समस्या छ ।

शिक्षा विभागको पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार हाल पनि करिब ७% केटाकेटीले विद्यालयको मुहार देखेका छैनन् । आजको युगमा विद्यालयको मुख नदेख्ने केटाकेटी निश्चय पनि विशेष

अवस्थाका हुन् । तिनीहरू गरिबी र पिछडिएको अवस्थामा छन् भन्नेमा कुनै द्विविधा छैन । अभिभावकहरूलाई आर्थिक अवसर दिएर पनि त्यस्तो अवस्थाका केटोकेटीलाई स्कूल ल्याउन सबै क्षेत्रले जोड दिएका छन् । तर सरकारले त्यस दिशामा के गर्ने र कसरी गर्ने भन्ने भेड अभैसम्म पाएको देखिदैन ।

कोइराला (२०६७) ले निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्रको अनुसार निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन भनेको विद्यार्थीहरूले गरेको प्रगतिको नियमित लेखाजोखा गर्ने परिपाटी हो । यो एउटा अनौपचारिक पद्धति हो । यसमा विभिन्न विधि, साधनहरू अपनाइन्छन् । यो हरेक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापसँगै आवश्यकता अनुसार नियमित रूपमा सञ्चालन गरिन्छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सुधारात्मक उद्देश्यका लागि अपनाइन्छ । यो मूल्याङ्कन प्रक्रिया विद्यार्थीहरूलाई कक्षा चढाउने कुराको निर्णय लिने भन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाइका लागि पृष्ठपोषण दिन उपयोग गरिन्छ । हाम्रा देशका विद्यालयहरूमा सामान्यतया परीक्षालाई मूल्याङ्कनको निर्विकल्प साधनको रूपमा लिने गरेको पाइन्छ । वास्तवमा परीक्षा मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरू मध्येको एउटा साधन मात्र हो , तर हाम्रो शिक्षण प्रक्रिया परीक्षामुखी छ ।

विद्यालयहरूमा त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक परीक्षाद्वारा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी रहेको छ । वास्तवमा परीक्षा भनेको कुनै निश्चित अवधिभित्र शिक्षण सिकाइमा के कति उपलब्धि हासिल भयो भनेर मापन गर्ने साधन मात्र हो भने मूल्याङ्कन भनेको समग्र शैक्षिक कार्यक्रमको लेखाजोखा गर्नु हो । हाम्रो देशमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन विद्यार्थीलाई माथिल्लो कक्षामा चढाउने कि नचढाउने भन्ने कुराको निर्णय लिनु भन्दा पनि प्रभावकारी शिक्षण सिकाइमा उपयोग गरेर अधिक विद्यालयहरूमा पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिहरू हासिल गराउनु तर्फ उन्नत गराउनु पर्ने स्थिति छ । एउटा बालकको सम्पूर्ण पक्षको मूल्याङ्कनको लागि उसलाई प्रत्यक्ष र नियमित रूपमा अवलोकन मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हुन्छ (कोइराला २०६७ बाट उद्धृत) ।

सुवेदी (२०६७) ले प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन शीर्षकको शोधपत्रका अनुसार विद्यमान मूल्याङ्कन प्रणाली मुख्यतः परीक्षा प्रणालीमा निर्भर

रहेको र त्यस्तो मूल्याङ्कन प्रणालीले विद्यार्थीमा त्रास पैदा गरेको जसले गर्दा विद्यार्थीले बीचैमा कक्षा छाड्ने दर बढी रहेको, अनुत्तीर्ण दर बढेको, कक्षा दोहोर्‍याउने दर बढी हुने गरेको आदि समस्या रहेकोले यस स्थितिमा सुधार ल्याउने एउटा मुख्य कसी निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली ठहर गरी शैक्षिक सत्र २०५६/०५७ देखि लागू भएको देखिन्छ ।

यसरी विद्यमान मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गरी विद्यार्थीमा परीक्षाको भय न्यून गराई उपलब्धिदर बढाउन विद्यालयमा भर्ना रहेका विद्यार्थीलाई टिकाई राख्न, सहजै देखिने भर्ना दर (GER) र खुद भर्ना दर (NER) बीच सन्तुलन कायम गर्न र कक्षा छोड्ने दर घटाउन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी हुने भएकाले निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ (सुवेदी २०६७ बाट उद्धृत) ।

पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गर्ने थलो कक्षाकोठा हो । तसर्थ शिक्षकले कक्षा शिक्षणका क्रममा सिकाइ उपलब्धि प्राप्त भए कि भएनन् ? शैक्षणिक प्रक्रियाको कुन पक्षमा कस्तो कमीकमजोरी रहयो ? थाहा पाउन जरुरी हुन्छ । तत्पश्चात मात्र शिक्षण सिकाइमा अपेक्षित सुधार गर्दै पाठ्यक्रमको सरल कार्यान्वयन गर्न शिक्षकले भूमिका खेल्न सक्छ भने विद्यार्थीले पनि सजिलै सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सक्छ र सिकाइ प्रति अभै बढी सक्रिय भइ जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि तत्पर रहन्छ । साथै अभिभावकले पनि आफ्नो नानीको प्रगति सन्तोषजनक पाएमा विद्यालय शिक्षा प्रति समुदायको चासो बढाउन सकिन्छ । फलतः पाठ्यक्रमको सफल र प्रभावकारी कार्यान्वयनमा शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक सबैको सक्रिय सहभागिता वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

गुरागाई (२०६७) ले उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्रका अनुसार प्राथमिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको उपलब्धिको लेखाजोखाका निम्ति वार्षिक परीक्षाको अतिरिक्त मासिक परीक्षा, लिखित तथा मौखिक परीक्षा, गृहकार्य र अभिलेख समेतलाई मूल्याङ्कनको आधार बनाइनु पर्दछ । उदार कक्षोन्नति नीतिले सबैलाई उत्साहित गर्छ । तर सावधानी पूर्वक निरन्तर मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई अपनाई कक्षामा हुने शिक्षण सिकाइलाई प्रभावकारी रूपले अपनाउन नसकेमा अथवा नपढे पनि कक्षोन्नति हुन्छ भनेर नकारात्मक रूपमा लिइयो भने यसबाट ठूलो नोक्सानी हुने र भावि पिढिले आधारभूत

कुरा सिक्न नसकेर जग कमजोर भएको घरजस्तै अवस्थामा पुग्न सक्ने कुरा सहजै आंकलन गर्न सकिन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनमा शिक्षकहरुको निरन्तर उपस्थितिको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । तर एउटा अध्ययनले देखाए अनुसार शिक्षकहरुको विद्यालयमा हुने अनुपस्थिति पनि निकै ठूलो रहेको देखाएको छ । शिक्षकहरुको कक्षामा हुने उपस्थिति कम भएमा, जिम्मेवारी बोध नभएमा, के धेरै भन्भट गर्ने भनेर विद्यार्थीहरुको मूल्याङ्कन अभिलेख अध्यापन गरेको अनुसार नराख्ने, कार्यसञ्चयिका नबनाउने सजिलोको लागि परम्परागत मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्ने अथवा अभिलेख राख्न र मूल्याङ्कन गर्न नजान्ने समेतको अवस्थाले कतिपय जिल्लामा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई असर परिरहेको देखिन्छ । अर्को तर्फ हाम्रो निरीक्षण तथा अनुगमन प्रणालीले सुधार गर्न मद्दत गर्ने र कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता ल्याउने अथवा पृष्ठपोषण दिने कार्य प्रति पर्याप्त मात्रामा भएको देखिँदैन (गुरागाईं २०६७ बाट उद्धृत) ।

उदार कक्षोन्नति र निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियाले विद्यार्थीहरुको मनोविज्ञानलाई असर नपर्ने गरी पठनपाठनलाई कक्षामा सिकाइको वातावरण सिर्जना गरी प्रत्येक विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धिको निरन्तर रूपमा पाठ अनुसार मूल्याङ्कन गरी कमजोर पक्षलाई सहयोगी शिक्षणका रूपमा अगाडी बढाउने र विद्यार्थीहरुमा भएको प्रतिभा प्रस्फुटन हुने अवसर सृजना गर्ने अपेक्षाका साथ अगाडि बढाइएको भएतापनि भौगोलिक विविधता, स्रोत साधनको कमी, दक्ष जनशक्तिको अभाव तथा परम्परागत सोचले गर्दा हाल भई रहेका अवस्थाबाट पनि त्यति सन्तोष लिन सक्ने स्थिति देखिँदैन । अतः यी बसै कुरालाई हृदयङ्गम गरी सञ्चार व्यवस्था र अनुगमन प्रणालीलाई बढी क्रियाशील बनाई यसले अपेक्षा गरेको लक्ष्य हासिल गराउन सबै पक्षको आ- आफ्नो स्थानबाट सहयोग हुनु पर्ने देखिन्छ ।

२.२. सैद्धान्तिक खाका

शिक्षा एउटा सामाजिक प्रक्रिया भएकाले समाज विकासका सन्दर्भमा उदय भएका सिद्धान्तहरुले शिक्षाको क्षेत्रमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । मान्यता प्राप्त

सिद्धान्तहरूको सहयोगबाट नै नयाँ समस्याको समाधानको विकल्पहरू खोज्न सम्भव हुन्छ । यस अध्ययनमा निम्न सिद्धान्तहरू समावेश गरिएको छ ।

टेइलर (१९११) का अनुसार “वैज्ञानिक व्यवस्थापन भनेको मानिसलाई कुन काम गराउन खोजिएको छ, कुन-कुन काम गर्न दिएमा उनीहरूले राम्रो र किफायती ढङ्गले सम्पन्न गर्न सक्दछन् भन्ने कुरा सही ढङ्गले जान्ने कला हो ।” उनले परम्परागत रूपमा चल्दै आएको भूल र प्रयत्नको प्रशासनिक व्यवस्थापनलाई सिलसिलाबद्ध वैज्ञानिक र तर्क संगत बनाउने काम गरे । त्यस बेला कामदारको कार्य दक्षता बढाउने उद्देश्यले नै वैज्ञानिक व्यवस्थापनको सुरुवात भयो (पौडेल २०६३ बाट उद्धृत) ।

टेइलरले वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्त प्रतिपादन गरे । तल्लो तहबाट माथिल्लो तह सम्म पुगेका आफ्नो अनुभव, कम्पनीमा काम गरेका व्यवस्थापनका पक्षहरू, कामप्रतिको लगाव, उत्साह, कामदारको उपयोग तथा आकर्षण जस्ता कुराहरूले उनलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको थियो । उनले आफ्नो वैज्ञानिक विधि अन्तर्गत यि तत्वलाई समावेश गरेका छन् । अवलोकन, मूल्याङ्कन, परीक्षण र निचोड ।

वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्त अनुसार परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्दै वैज्ञानिक विधि अपनाउनु पर्दछ । निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली अनुसार मूल्याङ्कन गर्नको लागि शिक्षकलाई तालिम दिलाई परीक्षालाई व्यवस्थित रूपमा व्यवस्थापन गर्न र यसमा सुधार ल्याउन यस सिद्धान्तको उपयोगिता देखिन्छ ।

थर्नडाइक (१९१३) ले आफ्नो प्रारम्भिक सिद्धान्तमा परिमार्जन गरी यो सिद्धान्तमा परिमार्जन गरी यो सिद्धान्तलाई पूर्णता प्रदान गरेका छन् । यस सिद्धान्तलाई उनले सम्बन्धवादको सिद्धान्त पनि भनेका छन् । उद्दीपक र प्रतिक्रिया बीचको सम्बन्धलाई दिगो बनाई सिकाइमा प्रभावकारिता बढाउने भएकाले यसलाई सम्बन्धवाद भनेको हो । सिकाइ प्रक्रियामा कुनै कुरा सिक्दा सुरुमा त्रुटी वा भूल गर्दछ । सिक्न प्रयत्नहरू बढाउँदै लग्यो भने त्रुटीहरू हट्छ र अन्तमा उसले विना त्रुटी सिक्दछ । यसैलाई उनले प्रयत्न र भूलको सिद्धान्त भनेका छन् । निरन्तर अभ्यासको माध्यमबाट कमजोरी हटाई सफलतासम्म पुग्ने प्रक्रियालाई प्रयत्न र

भूल सिकाइ भनिन्छ । यस सिद्धान्त अनुसार प्राणी सही कुरा छनौट गर्ने र ग्रहण गर्ने कार्य गरी अगाडि बढ्दछ (रेग्मी २०६३) ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि पाठ्यक्रमले तोकेका क्रियाकलाप तथा शैक्षिक सूचकहरूलाई अभ्यस्त बनाउँदै निचोडमा पुग्नुपर्छ । अभ्यासले मानिसलाई सिकाइप्रति दत्तचित्त तथा उत्प्रेरित बनाउन मद्दत गर्दछ । परीक्षाका लागि तयार पारिने प्रश्नहरूको निर्माण गर्दा अभ्यासद्वारा शिक्षकहरू पनि निपुण हुने हुन्छन् ।

२.३. शैक्षिक उपादेयता

कुनै पनि विषयवस्तु घटना सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानको लागि पहिलेनै विश्वव्यापी रूपमा स्थापित भइसकेको सिद्धान्तहरू र सम्बन्धित विभिन्न पूर्व साहित्यहरूलाई आधार मानेर कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान गर्दा अनुसन्धानले मूर्त रूप लिन सक्छ । यहाँ सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको छ ।

पौडेल (२०६३) ले तयार पार्नु भएको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रभाव विषयक शोध पत्रका अनुसार शिक्षा बिना मानिसको जीवन पशुसह हुन्छ। शिक्षा विकासको लागि प्रत्येक देशको सरकारले आफ्ना देशका सबै नागरिकहरूको शिक्षामा सामान्य पहुँच रहोस् भन्ने कुरा सोचेको शुन्छ । सबैको शिक्षामा समान पहुँचको अवसर प्रदान गर्न नेपाल सरकारले विभिन्न प्रयासहरू गर्दै रहेको छ ।

वास्तवमा आर्थिक एवम् सामाजिक रुपान्तरणको आधारशिला शिक्षा हो । शिक्षा प्राप्त गर्ने औपचारिक थलो विद्यालय हो । विद्यालयमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सफल तथा प्रभावकारी बनाउन परीक्षा प्रणालीको पनि महत्वपूर्ण स्थान छ । शिक्षाको उद्देश्य पूरा गर्न विद्यालयमा सञ्चालन गरिने सम्पूर्ण क्रियाकलापहरूमध्ये प्रश्नपत्र निर्माण, परीक्षा सञ्चालन, उत्तरपुस्तिका परीक्षण जस्ता क्रियाकलाप सही ढङ्गले गर्नसके मात्र शिक्षाको उद्देश्य पूरा हुन्छ । यस्ता क्रियाकलापहरूलाई सफल बनाउन विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक, प्र.अ. तथा कर्मचारी, स्रोत व्यक्ति आ-आफ्नो कार्य प्रति प्रेरित हुन आवश्यक छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा

अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्रममा नमुना छनौट गरिएका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक तथा स्रोत व्यक्ति, अभिभावक, परीक्षा समितिको संयोजक, सदस्य, विद्यार्थीसँग प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, अवलोकन आदि विधिहरू अपनाई प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कलाई परिमाणात्मक तथा गुणात्मक ढाँचामा शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । यो अनुसन्धानको ढाँचा परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै मिश्रित आधारमा गरिएको छ ।

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

३.२.१. जनसङ्ख्या

तेह्रथुम जिल्लाको मोराहाड स्रोतकेन्द्रमा रहेका १९ ओटा विद्यालयहरू मध्ये एउटा विद्यालय तथा जलजले स्रोत केन्द्र अन्तर्गतको ओयाकजुङ्ग गा.वि.स.का ११ ओटा विद्यालयका स्रोतव्यक्तिहरू, प्र.अ.हरू, शिक्षकहरू, विद्यार्थीहरू, परीक्षा समिति संयोजक तथा सदस्यहरू र प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समितिका सदस्यहरूलाई जनसङ्ख्याको आकारको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.२. नमुनाको आकार

यस शोध कार्यमा मोराहाड स्रोत केन्द्रबाट १ र जलजले स्रोत केन्द्रबाट १ गरी जम्मा २ वटा विद्यालयहरू, दुवै स्रोत केन्द्रका स्रोतव्यक्ति २, परीक्षा समिति संयोजक २, परीक्षा समिति सदस्य ५, प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समिति सदस्य २, प्र.अ. २, तथा शिक्षकहरू ८ लाई प्रतिनिधि मूलक जनसंख्याको नमुनाको रूपमा लिइएको छ ।

३.२.३. नमुना छनौटको विधि

यस अध्ययनको लागि आवश्यक सूचना सङ्कलन गर्न तोकिएको नमुनाको आकारको छनौट गर्दा विद्यालय, प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, शिक्षक, अभिभावक/शिक्षाप्रेमी, विद्यार्थीहरूलाई उद्देश्यमुलक नमुना छनौट विधि अपनाइएको छ ।

३.२.४. नमुनाको छनौटको आधार

अध्ययनका लागि नमुना छनौट गर्दा कूल जनसङ्ख्यालाई समेट्ने गरी प्रतिनिधिमूलक जनसङ्ख्यालाई लिनुपर्ने मान्यतालाई आधार मानी नमुना छनौट गरिएको छ । विशेष गरेर जनसङ्ख्या भित्रका सामुदायिक विद्यालयका अनुभवी एवम् समस्यासँग परिचित र स्पष्ट प्रतिक्रिया दिन सक्ने क्षमता भएका साथै भू-बनोट/भौगोलिक जस्ता कुरालाई आधार मानी नमुनाको छनौट गरिएको छ ।

३.३. अनुसन्धानका साधन

शैक्षिक अनुसन्धानलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन निश्चित साधनहरूको आवश्यकता पर्छ । सूचना, तथ्याङ्क सङ्कलनको निम्ति अध्ययन गर्दा निम्न बमोजिमका अनुसन्धानका साधनहरू प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

३.३.१ अन्तर्वार्ता

अध्ययनको लागि नमुना जनसङ्ख्याभित्रका प्र.अ., स्रोत व्यक्ति, परीक्षा समिति संयोजक,परीक्षा समिति सदस्यहरू, प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समिति सदस्यहरू, शिक्षकहरूलाई मौखिक रुपमा सम्बन्धित विषयहरूमा प्रश्नहरू सोधी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.३.२ प्रश्नावली

अध्ययनको लागि छनौट भएको नमुना जनसङ्ख्या भित्रका प्र.अ. शिक्षकहरु, परीक्षा समिति संयोजक तथा सदस्य, प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समिति सदस्यहरुलाई लिखित रूपमा प्रश्नावली निर्माण गरी सूचना, तथ्याङ्कहरु सङ्कलन गरिएको छ । प्रश्नावली भर्नु/भराउनु अगावै विषयवस्तुको समेत परिचय गराइएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि तयार गरिने प्रश्नावली अनूसूचीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.३.३. अभिलेख अध्ययन

अनुसन्धानका लागि परीक्षा लब्धाङ्क तालिका, परीक्षा समिति बैठक पुस्तिका, प्रश्नपत्र बैङ्क आदिको अध्ययन गरिएको छ ।

३.४. तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरु

३.४.१ प्राथमिक स्रोत

तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि छनौट गरिएको नमुना जनसङ्ख्यामा पर्ने सम्बन्धित प्र.अ. शिक्षकहरु, परीक्षा समिति संयोजक, सदस्य प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समिति सदस्यहरु, स्रोत व्यक्ति, र विद्यार्थीहरुलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.४.२. द्वितीय स्रोत

तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि परीक्षा लब्धाङ्क तालिका, परीक्षा समितिको बैठक पुस्तिका, प्रश्नपत्र बैङ्कहरु, परीक्षा सम्बन्धी बुलेटिनहरु, शैक्षिक प्रतिवेदनहरु, शैक्षिक रचनाहरु, पत्रपत्रिका साथै विभिन्न पुस्तक तथा लेखबाट प्राप्त सूचना, तथ्याङ्कहरुलाई द्वितीय स्रोतको रूपमा लिइएको छ ।

३.५. तथ्याङ्कको प्रस्तुति, विश्लेषण र व्याख्या

तथ्याङ्कलाई तालिका, प्रतिशत आदिको माध्यमबाट प्रष्ट पारिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि प्रश्नावली तयार गरिएको छ र तोकिएका व्यक्तिहरूलाई प्रश्नावली भराई प्राप्त भएका तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरी समस्या समाधानका उपायहरू पत्ता लगाइएको छ ।

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

अनुसन्धान प्रक्रियामा विभिन्न साधन, विधि र प्रविधिहरूको उपयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिन्छ । कोरा तथ्याङ्कहरूबाट अनुसन्धानका प्रश्नहरूको उत्तर प्राप्त गर्न र प्रभावकारी सामान्यीकरण गर्न सकिँदैन किनभने लिइएका तथ्याङ्कहरू व्यवस्थित हुँदैनन् । जसले गर्दा तुलनात्मक अध्ययन गर्न सकिँदैन । विभिन्न प्रकारका तथ्याङ्कशास्त्रीय प्रक्रियाहरूको प्रयोग गरी अध्ययन गर्न पनि सङ्कलित तथ्याङ्कहरू उपयुक्त हुँदैनन् । त्यसैले जबसम्म प्राप्त तथ्याङ्कहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट विश्लेषण र प्रस्तुति गरिँदैन तबसम्म प्राप्त सूचनाहरूको बिचलनको कारण प्रभाव सम्बन्धको अध्ययन गर्न सकिँदैन । अनुसन्धानको प्रमुख उद्देश्य नयाँ ज्ञान र सिद्धान्तको विकास गर्नु हो । यस कार्यका लागि दुई वा दुई भन्दा बढी चरहरू बीचको शास्त्रीय सम्बन्ध अध्ययन गर्नु पर्दछ । यस कार्यमा विभिन्न प्रकारका तथ्याङ्क विधि उपयोग गर्न आवश्यक हुन्छ । जसको लागि उपयुक्त र प्रक्रिया संगत ढङ्गबाट तथ्याङ्कहरूलाई सङ्गठित गर्नु, तथ्याङ्कलाई बोल्न सक्ने बनाउने कार्य नै विश्लेषण हो । साथै तिनलाई उचित प्रक्रिया अपनाएर अध्ययन गर्न सक्ने रूपमा प्रस्तुत गर्नु तथ्याङ्कको प्रस्तुति हो (खनाल, २०५९)।

यस अध्ययनमा सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान परीक्षा प्रणालीको स्थिति के कस्तो छ ? प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया कस्तो छ ? कक्षोन्नति तथा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको स्थिति के कस्तो छ ? यी कुराहरूको प्रभावले विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ? यस्ता पक्षहरूको सर्वेक्षण प्रश्नावली, अन्तरवार्ता र अवलोकन गरी सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन गरी प्राप्त तथ्याङ्कलाई प्रस्तुत गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१. प्रश्न निर्माण सम्बन्धी व्यवस्था

अर्ध वार्षिक तथा वार्षिक परीक्षाको लागि प्रश्नपत्र निर्माण गर्न श्री गौखुरी उच्च मा.वि. मोराहाङ्ग स्रोत केन्द्रमा एक स्रोत केन्द्र स्तरीय समिति परीक्षा गठन भएको छ। यस स्रोत केन्द्र अन्तरगत १९ वटा विद्यालयहरू पर्दछन् । परीक्षा समितिको साथै सो केन्द्रमा अर्को एक प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समिति पनि गठन भएको छ । प्रश्नपत्र निर्माण तथा परीक्षा प्रणाली को प्रभावकारिता तुलना गरी अध्ययन गर्न अर्को एक स्रोत केन्द्र श्री शङ्कर उच्च मा.वि.

जलजलेमा भने स्रोत केन्द्रको भौगोलिक कठिनाइका कारणले गा. वि.स. स्तरमा मात्र प्रश्नपत्र निर्माण कार्यलाई सीमित गरिएको छ । ओयाक्जुङ्ग गा.वि.स. अन्तरगतका विद्यालयहरूको प्रश्नपत्र निर्माणको लागि श्री सिद्धकाली उच्च मा.वि.जौवारी मेहेलेमा एक परीक्षा समिति गठन भएकोछ । यस गा.वि. स. अन्तरगत ११ वटा विद्यालयहरू पर्दछन् । स्रोत केन्द्र स्तरीय परीक्षा समिति तथा गा.वि.स. स्तरीय परीक्षा समितिहरूले अर्ध वार्षिक परीक्षाको लागि पाठ्यपुस्तकका खण्ड, एकाइ तथा पाठहरू कहाँ कतिबाट प्रश्नहरू निर्माण गर्ने भनेर सीमा निर्धारण गरी विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरेका छन् । वार्षिक परीक्षा सञ्चालनको लागि पनि उपरोक्त समितिहरूले नै प्रश्नपत्रको निर्माण तथा आवश्यक व्यवस्था मिलाएको पाइन्छ । परीक्षा सञ्चालन गर्ने मिति भन्दा एक डेढ महिना अगावै विभिन्न विद्यालयका शिक्षक एवम् विषय शिक्षकहरूलाई प्रश्नपत्र निर्माणको लागि जिम्मा दिइन्छ र सोही अनुसार सम्बन्धित शिक्षकहरूले प्रश्नपत्र तयार गर्दछन् । तयार गरिएका प्रश्नपत्रहरूलाई प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समितिले जाँच मूल्याङ्कन गरी अन्तिम रूप दिन्छ । त्यस पछि प्रश्नपत्र छपाइको काम हुन्छ ।

४.१.१. प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया

प्रश्नपत्र निर्माणको लागि प्रश्नपत्र बनाउन अगावै परीक्षा समिति तथा प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन लगायत केही शिक्षकहरूको बैठकले अनुसूची ७ मा दिइएको विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गर्दछ र सबै विद्यालयहरूमा पठाइन्छ ।

सो तालिकालाई आधार मानेर सबै विद्यालयहरूले अर्ध वार्षिक परीक्षाभन्दा तोकिएका पाठ पढाउनु पर्ने हुन्छ । सोही तालिकाको आधारमा प्रश्नपत्र निर्माण हुन्छ । कुन पाठ वा कुन एकाइबाट कस्तो प्रश्नहरू सोध्ने भन्ने प्रष्ट हुदैन । लामो उत्तर आउने प्रश्न, संक्षिप्त उत्तर आउने प्रश्न, वस्तुगत प्रश्नहरू जस्तै खाली ठाउँ भर्ने जोडा मिलाउने, ठीक बेठिक छुट्याउने, बहुवैकल्पिक प्रश्नहरू कुन पाठबाट कति सोध्ने प्रष्ट छैन । प्रश्नले खोज्नुपर्ने ज्ञान, सीप, धारणा, अभिवृत्तिका बारेमा पनि शिक्षक तथा परीक्षा समिति सदस्यहरूको प्रतिक्रिया अनुसार उपरोक्त तालिकाको सीमाभित्र रही राष्ट्रिय स्तरमा निर्मित विशिष्टीकरण तालिका अनुरूप प्रश्नपत्र निर्माण हुन्छ ।

विशिष्टीकरण तालिकालाई आधार मानेर पाठ्यक्रमअनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा निर्दिष्ट गरेका उद्देश्य विषयवस्तुका सबै पक्षहरूलाई समेटनु पर्ने हुन्छ । मूल्याङ्कनलाई व्यवहारिक र उपयोगी बनाउनु विशिष्टीकरण तालिकाले थप मदत पुऱ्याउँछ । परीक्षाको प्रश्नपत्रको निर्माण गरी त्यसलाई ढाँचामा प्रश्नपत्र प्रस्तुत गर्ने भन्ने कुराको विस्तृत योजना तयार भइसके पछि अर्को महत्वपूर्ण कार्य हो प्रश्नको आवद्धता , परीक्षा प्रशासन र अङ्कन गर्ने । तर प्रश्नहरू निर्माण गर्नु भन्दैमा ती प्रश्नहरू त्रुटि रहित हुन्छन् भन्ने कुनै निश्चित छैन । त्यसकारण जति ध्यान योजना कार्यमा दिइयो त्यति नै ध्यान प्रश्नपत्रको निर्माण, परीक्षा प्रशासन अङ्कन र परीक्षाको मूल्याङ्कनमा पनि दिनु पर्छ भन्ने मान्यता पाइयो ।

४.१.२. प्रश्नहरूको अभिलेख राख्ने प्रक्रिया

प्रश्नहरू निर्माण भइसकेको लगत्तै तिनीहरू प्रत्येकलाई छुट्टा छुट्टै कार्डमा लेखिन्छ । भविष्यमा पुनः पुनः निर्मित प्रश्नपत्रहरूलाई प्रयोगमा ल्याउन सकियोस भन्ने उद्देश्यले प्रत्येक कक्षाका लागि छुट्टाछुट्टै विषयका प्रश्नपत्रहरू फाइलिंग गरेर प्रश्नपत्र बैङ्कका रूपमा व्यवस्थित गरेको पाइन्छ ।

४.१.३. प्रश्नहरूको पुनरावलोकन एवम् सम्पादन प्रक्रिया

जतिसुकै होसियापूर्वक प्रश्नहरू निर्माण गरिएतापनि निर्माण क्रममा नजाँनिदो रूपले कुनै त्रुटि हुने सम्भावना हुन्छ । त्यसैले प्रश्नहरू लेखिसकेको केही दिनपछि पुनरावलोकन गर्ने र सहकर्मी शिक्षकलाई प्रश्न अध्ययन गराउने र टिप्पणी गर्न लगाउनु पर्दछ । प्रश्न पुनरावलोकन कार्य गर्दा शिक्षकले आफूले परीक्षा दिने भूमिकामा राख्नुपर्छ । प्रश्न लाई होशियारपूर्वक अध्ययन र प्रश्नले माग गरेको बारे लेखाजोखा गर्नुपर्छ । प्रत्येक प्रश्नको गुणस्तर विश्लेषणका लागि यी प्रश्नको अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउछ । विशिष्ट सिकाइ परिणाम र विषयको पाठ्यपुस्तकसँग मेल खान्छ खाँदैन ? प्रश्नको मुख्य बुँदा स्पष्ट छ वा छैन ? प्रश्नहरूको उत्तर सङ्केतबाट मुक्त छ वा छैन ? प्रश्नहरूको प्रबन्ध गर्ने; प्रश्नहरूलाई तिनीहरूका प्रकारका आधारमा मिलाउनु पर्छ । जस्तै - सबै ठीक बेठीक प्रश्नहरूलाई एउटै

समूहमा राख्ने, त्यस्तै जोडा मिलाउने प्रश्नहरु, बहुवैकल्पिक प्रश्नहरु पनि समूहमा राख्ने । यसका साथै प्रश्नहरुलाई सरल देखि जटिलताको क्रमलाई पनि ध्यान दिनुपर्दछ । प्रश्नहरुमा स्पष्ट निर्देशन उल्लेख गर्नु पर्छ ।

अवलोकन र प्रश्नावलीको आधारमा प्रश्न निर्माण प्रक्रियालाई हेर्ने हो भने उपरोक्त अनुसारको प्रतिक्रियालाई अवलम्बन गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ । परीक्षा समितिका सदस्यहरुले उक्त अनुसारको प्रक्रियालाई अपनाए तापनि कतिपय शिक्षकहरुले हतारमा प्रश्नपत्र निर्माण गरेको पाइन्छ ।

४.२. शैक्षिक उपलब्धिको तुलना

तेह्रथुम जिल्लाको २ वटा स्रोत केन्द्र अन्तर्गतको २ वटा विद्यालयहरुको २ शैक्षिक वर्षका लब्धाङ्क तालिकाहरुलाई लिएर शैक्षिक उपलब्धिको तुलना गरी विश्लेषण गरिएको छ । सामाजिक अध्ययन, सिर्जनशील कला तथा ऐच्छिक विषय अन्तर्गत इच्छाधिन भाषा विषयको उपलब्धिलाई पनि तुलना र विश्लेषण गरी समावेश गरिएको छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली तथा उदार कक्षोन्नति लागू हुनु अगाडि र लागू पछिको शैक्षिक उपलब्धिलाई पनि तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ । साथै तल्ला कक्षा र माथिल्ला कक्षाका शैक्षिक उपलब्धिहरु र भाषिक सीपहरु जस्तै सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइका बारेमा पनि तुलनात्मक रुपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

तालिका १, श्री गौखुरी उच्च मा. वि.को कक्षा १-३ वार्षिक परीक्षाको शैक्षिक उपलब्धि

क्र.स	विषय	कक्षा १		कक्षा २		कक्षा ३	
		पूर्णाङ्क	शै. उ	पूर्णाङ्क	शै. उ	पूर्णाङ्क	शै. उ
१	नेपाली सु.बो	६०	३७.५५	६०	३२.५	६०	२८.५३
	नेपाली प.ले	४०	२१.११	४०	२०.३३	४०	२०
२	अंग्रेजी सु.बो.	८०	५१.५५	८०	५१.६६	८०	५४.५९
	अंग्रेजी प.बो	२०	१२.११	२०	१०.३३	२०	१०
३	गणित	१००	३८.२२	१००	३५.६६	१००	३७.६१
४	विज्ञान,स्वास्थ्य शारीरिक	१००	२६.४४	१००	४५.६६	१००	४९.१५
५	सामाजिक अध्ययन सि. अ.क.	१००	४२.२२	१००	४३.६६	१००	४२.९२
६	ऐ. अङ्ग्रेजी	१००	४१.६६	१००	४४.६६	१००	४२.०७

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका, श्री गौखुरी उ.मा.वि., २०६५

माथिको तालिका आन्तरिक तथा बाह्य परीक्षाको लेखाजोखा गर्नको लागि शैक्षिक वर्ष २०६५ को शैक्षिक उपलब्धिलाई देखाइएको छ । शैक्षिक उपलब्धिलाई १०० पूर्णाङ्कलाई आधार मानी औसत उपलब्धि निकालिएको छ । शै.व. २०६५ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भएको थिएन । यसमा कक्षा १ को औसत शैक्षिक उपलब्धि ४५.१४ छ भने कक्षा २ र ३ को क्रमशः ४७.७४ र ४७.४७ छ । यसमा कक्षा १,२ र ३ सबैको पूर्णाङ्क एउटै छ । कक्षा १ मा परीक्षाको प्रश्नपत्र नबुझ्नुको कारणले उपलब्धि स्तर कम भएको देखिन्छ । कक्षा २ र ३ मा केही उपलब्धि बढ्नुले प्रश्नपत्र बुझ्नु नै प्रश्नपत्रको प्रभावकारिता रहेको देखिन्छ ।

तालिका २, श्री सिद्धकाली उ.मा.वि. ओयाक्जुङ्गको कक्षा १-३ को शैक्षिक उपलब्धि,

क्र.स.	विषय	कक्षा १ (२९)		कक्षा २ (२३)		कक्षा ३ (२८)	
		पूर्णाङ्क	Zप=	पूर्णाङ्क	Zप=	पूर्णाङ्क	Zप=
1	नेपाली	100	35.75	100	35.52	35.43	100
2	गणित	100	35	100	36.34	42.53	100
2	सामाजिक सि.अ.क.	100	34.65	100	36.65	34.46	100
4	अंग्रेजी	100	35.93	100	33.82	30.56	100
5	वातावरण स्वास्थ्य शारीरिक	100	36.51	100	35.39	39	100
6	इच्छाधिन	100	37.10	100	35.52	46.36	100

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका श्री सिद्धकाली उ.मा.वि., २०६५

माथिको तालिकामा अर्को स्रोतकेन्द्र अन्तरगतको शैक्षिक उपलब्धि प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त तालिका हेर्दा सबै विषयहरूको पूर्णाङ्क १०० कायम छ । नेपाली र अङ्ग्रेजी भाषा जस्ता विषयहरूमा पनि सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता भाषिक सीपहरूलाई छुट्याएको पाइँदैन । तुलनात्मक रूपमा मोराहाङ् स्रोत केन्द्रको सिकाइ उपलब्धि ओयाक्जुङ्गको भन्दा उच्च देखिन्छ । विद्यार्थी सङ्ख्या भने ओयाक्जुङ्गको बढी छ । औसत सिकाइ उपलब्धि क्रमशः तल्लो कक्षा बाट माथिल्लो कक्षातिर बढ्दै गएको छ । यस्तो हुनुमा माथिल्लो कक्षाहरूमा प्रश्नपत्र बुझ्ने क्षमता विद्यार्थीमा परिपक्वता आउनु नै हो ।

तालिका ३, सामाजिक विषयको शैक्षिक उपलब्धिको तुलना

क्र.स.	विषय	कक्षा - ४			कक्षा - ५		
		पूर्णाङ्क	Z _{५०} =	वि.सं.	पूर्णाङ्क	Z _{५०} =	वि.सं.
1	नेपाली सु.बो.	40	24.22	25	40	25.56	23
2	नेपाली प.ले.	60	28.68	25	60	31.43	23
3	अंग्रेजी सु.बो.	20	10.4	25	20	11.39	23
4	अंग्रेजी प.ले.	80	24.8	25	80	33.60	23
5	गणित	100	26.36	25	100	33.56	23
6	विज्ञान	100	38.67	25	100	36.73	23
7	सामाजिक	100	30.16	25	100	35.04	23
8	स्वास्थ्य शारीरिक	50	22.4	25	50	28.78	23
9	सिर्जनात्मक अ.क.	50	24.08	25	50	28.69	23
10	ऐ. अंग्रेजी	100	36.32	25	100	47.47	23

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका, श्री गौखुरी उ.मा.वि., २०६५

माथिको तालिकामा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू हुनु अगाडि शैक्षिक वर्ष २०६५ को मोराहाङ्ग श्रोत केन्द्र अन्तर गत कक्षा ४ र ५ को शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सामाजिक शिक्षा(अध्ययन) विषयको शैक्षिक उपलब्धि अन्य विषयहरूको तुलनामा कम छ । हरेक विषयहरूको शैक्षिक उपलब्धि कक्षा ४ को भन्दा कक्षा ५ को बढी छ । त्यसमा पनि ऐच्छिक विषयको शैक्षिक उपलब्धिको अन्तर कक्षा ४ र ५ मा सबैभन्दा बढी छ । यस्तो शैक्षिक उपलब्धि अन्तर हुनुमा परीक्षामा सोधिने प्रश्नपत्रहरूको नमुनापत्र अर्को कक्षामा दोहोरिनुको असर वा प्रभाव पनि हो । अभ्यस्त विद्यार्थी सोही अनुसार पहिलाको नमुना दोहोरिएमा निश्चय पनि उसले राम्ररी प्रश्न हरूको हल गर्न सक्छ ।

तालिका ४, श्री सिद्धकाली उ.मा.वि. को कक्षा ४ र ५ को शैक्षिक उपलब्धि

क्र.स.	विषय	कक्षा - ४		कक्षा - ५	
		पूर्णाङ्क	शेर्प=	पूर्णाङ्क	शेर्प=
1	नेपाली	100	37.96	100	38.13
2	गणित	100	39.75	100	34.5
3	सामाजिक	100	38.1	100	37.16
4	सिर्जनात्मक कला	50	18.96	50	24.43
5	शारीरिक स्वास्थ्य	50	19.24	50	24.93
6	अंग्रेजी	100	40.62	100	33.3
7	वातावरण विज्ञान	100	40.82	100	47.03
8	इच्छाधिन (अंग्रेजी)	100	57.65	100	37.43

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका, श्री सिद्धकाली उ.मा.वि., २०६५

माथिको तालिकामा केही विषयहरूको मात्र शैक्षिक उपलब्धि स्तर राम्रो छ । जस्तै कक्षा ४ को इच्छाधिन अङ्ग्रेजी विषयको शैक्षिक उपलब्धि ५७.६५ छ । त्यस्तै कक्षा ५ को सिर्जनात्मक कलाको २४. ४३, स्वास्थ्य शारीरिकको २४. ९३ र वातावरण विज्ञानको ४७.०३ छ । तुलनात्मक रूपमा कक्षा ५ को भन्दा कक्षा ४ को शैक्षिक उपलब्धि स्तर केही उच्च भए तापनि ठूलो अन्तर छैन । शैक्षिक उपलब्धि राम्रो बनाउन प्रश्नपत्र निर्माण, उत्तर कुञ्जिका निर्माण तथा उत्तरपुस्तिका परीक्षण सम्बन्धी तालिमले पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । उपरोक्त तालिकाको शैक्षिक उपलब्धिलाई हेर्नेहो भने प्रश्नपत्र निर्माण ,उत्तर कुञ्जिका निर्माण र उत्तर पुस्तिका परीक्षण सम्बन्धी तालिम शिक्षकहरूले आवश्यक मात्रामा नपाएको देखिन्छ ।

तालिका ५, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति लागू पश्चातको
शैक्षिक उपलब्धि

क्र.स	विषय	कक्षा १		कक्षा २		कक्षा ३	
		पूर्णाङ्क	शै. उ	पूर्णाङ्क	शै. उ	पूर्णाङ्क	शै. उ
१	नेपाली सु.बो	-	-	५०	१८.७७	-	-
	नेपाली प.ले	-	-	५०	१६.५५	-	-
२	अंग्रेजी सु.बो.	-	-	५०	२९.३३	-	-
	अंग्रेजी प.बो	-	-	५०	२१.८८	-	-
३	गणित	१००	५४.७१	१००	३३.४४	१००	२४.४२
४	विज्ञान तथा वातावरण	५०	२९	५०	२०.८८	५०	१९
५	स्वास्थ्य,शारीरिक	५०	३०.१४	५०	२०.५५	५०	१९
६	सामाजिक अध्यन	५०	३०.८५	५०	२५	५०	२६.२८
७	सि. अ.क.	५०	३२.१४	५०	२४.११	५०	३१.१४
८	ऐ. अङ्ग्रेजी	१००	५३.१४	१००	३८.३३	१००	४८.८५
९	नेपाली	१००	६३.७१	-	-	१००	३४.२८
१०	अंग्रेजी	१००	५५.८५	-	-	१००	५३.५७

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका, श्री गौखुरी उ.मा.वि., २०६६

माथिको तालिकाको अनुसार कक्षा १ मा नेपाली र अंग्रेजी जस्ता भाषाका विषयहरूको भाषिक सीपहरूको प्राप्ताङ्क एकै ठाउँ राखिएको छ भने कक्षा ३मा सो विषयको भाषिक सीप अन्तर्गतको सुनाइ बोलाई सीप को अङ्कन गरिएको छैन । लब्धाङ्क तालिकालाई हेर्दा विद्यार्थीहरूको ती सीपहरूलाई श्रेणीकरण गरिएको देखिन्छ । विद्यार्थी मूल्याङ्कनको लागि विद्यार्थीको विभिन्न पक्षहरूको अवलोकन गरेर श्रेणीकरण पनि मूल्याङ्कन कार्यको एउटा प्रक्रिया हो ।

तालिका ६, श्री सिद्धकाली उ.मा.वि. को कक्षा १-३ को शैक्षिक उपलब्धि

क्र.स	विषय	कक्षा १ (२९)		कक्षा २ (२३)		कक्षा ३ (२८)	
		पूर्णाङ्क	शै.उ.	पूर्णाङ्क	शै.उ.	पूर्णाङ्क	शै.उ.
1	नेपाली	100	36.38	100	37.27	100	32.16
2	गणित	100	36.53	100	34.31	100	32.63
3	सामाजिक सि.अ.क.	100	35.96	100	36.41	100	33
4	अंग्रेजी	100	36.42	100	33.48	100	33.5
5	वातावरण स्वा. शारीरिक	100	37.96	100	35.1	100	31.83
6	इच्छाधिन लिम्बूभाषा	100	38.11	100	35.1	100	34.56

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका, श्री गौखुरी उ.मा.वि., २०६६

तालिका ६ मा श्री सिद्धकाली उ.मा.वि. को शैक्षिक वर्ष २०६६ को शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । कक्षा-१ को इच्छाधिन विषयमा स्थानीय लिम्बू भाषा सुरुवात गरेको देखिन्छ भने कक्षा २ र ३ मा अङ्ग्रेजी विषयलाई नै राखिएको छ । स्थानीय लिम्बू भाषा र इच्छाधिन विषयकै अङ्ग्रेजी भाषाको शैक्षिक उपलब्धिलाई तुलना गर्दा स्थानीय लिम्बू भाषाकै शैक्षिक उपलब्धि उच्च छ । यसो हुनुमा प्रश्नपत्रलाई बुझ्नु वा बोध गर्नु मा भाषाको माध्यम पनि महत्वपूर्ण तत्व हो ।

**तालिका ७, निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र सो भन्दा अगाडिको मूल्याङ्कन
प्रणालीको तुलना**

क्र.स.	विषय	कक्षा - ४			कक्षा - ५		
		पूर्णाङ्क	शै.उ.	वि.स.	पूर्णाङ्क	शै.उ.	वि.स.
1	नेपाली सु.बो.			22	40	19.5	28
2	नेपाली प.ले.	50	15.5	22	60	25.39	28
3	अंग्रेजी सु.बो.			22	20	12.07	28
4	अंग्रेजी प.ले.	50	19	22	80	24.89	28
5	गणित	50	15.81	22	100	22.21	28
6	सामाजिक	37.5	12.81	22	100	41.42	28
7	सिर्जनाशील कला	12.5	6.77	22	50	24.82	28
8	विज्ञान वातावरण	25	7.68	22	100	26.96	28
9	स्वास्थ्य शारीरिक	25	10.34	22	50	25.75	28
10	ऐ. अंग्रेजी	50	16.45	22	100	39.42	28

स्रोत : लब्धाङ्क पुस्तिका, श्री गौखुरी उ.मा.वि., २०६६

माथिको तालिकामा कक्षा ४ को निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको शैक्षिक उपलब्धि र पूर्णाङ्क प्रस्तुत गर्नको साथै कक्षा ५ को पहिलोकै मूल्याङ्कन प्रणालीको शैक्षिक उपलब्धि र पूर्णाङ्क देखाइएको छ । कक्षा ४ को नेपाली र गणितको शैक्षिक उपलब्धि न्यून देखिन्छ । श्रेणीकरण उदार कक्षोन्नतिको आधारमा विद्यार्थीहरूलाई उत्तीर्ण र उतारीत गरिएको छ । शैक्षिक उपलब्धि कक्षा ४ को भन्दा कक्षा ५ को बढी छ । शिक्षकहरूलाई पर्याप्त तालिम विना निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति लागू गर्दा शैक्षिक उपलब्धि न्यून भएको देखिन्छ । परीक्षाको लागि जस्तै सामाजिक शिक्षा सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिशील कलाको दशमलवमा विभाजन गरेको छ । पूर्णाङ्क दशमलवमा विभाजन गरेपछि प्रश्नपत्र निर्माण तथा प्रश्नहरूमा अङ्क विभाजन समस्या देखिन्छ ।

तालिका ८ , निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति लागू पश्चातको सामाजिक तथा सिर्जनशील कलाको शैक्षिक उपलब्धिको तुलना

क्र.स	विषय	विद्यालय					
		गौखुरी उ.मा.वि.			सिद्धकाली उ.मा.वि.		
		पूर्णाङ्क	शै.उ.	उपलब्धि %	पूर्णाङ्क	शै.उ.	उपलब्धि %
1	सामाजिक	37.5	12.81	34.16	100	26.66	26.66
2	सिर्जनशील कला	12.5	6.77	54.16	50	8.93	17.86

स्रोत :- लब्धाङ्क तालिकाहरु २०६६ गौखुरी उ.मा.वि. र सिद्धकाली उ.मा.वि.

माथिको तालिकामा दुई भिन्न स्रोत केन्द्र अन्तरगतका दुईओटा विद्यालयहरुको सामाजिक तथा सिर्जनशील कला विषयको शैक्षिक उपलब्धि प्रस्तुत गरिएको छ । तालिकामा सम्बन्धित विद्यालयहरुको लब्धाङ्क तालिकामा उल्लेख भए अनुसारको पूर्णाङ्क समेत उल्लेख छ । शैक्षिक उपलब्धिलाई विश्लेषण गरी हेर्दा गौखुरी उ.मा.वि. उपलब्धि स्तर सिद्धकाली उ.मा.वि. को भन्दा उच्च छ । लब्धाङ्क तालिका अनुसार ति दुई विद्यालयहरु बीच पूर्णाङ्क निर्धारणमा एकरूपता छैन । सिर्जनशील कला विषयको शैक्षिक उपलब्धि प्रतिशत ती दुई विद्यालयको अत्यन्त उच्च छ ।

यस प्रश्नपत्र निर्माणको लागि पूर्ण तालिम दिने शिक्षकहरु १०% मात्र पाइयो । १०% शिक्षकहरु तालिमै नलिएको पाइयो भने ८०% शिक्षकहरुले आंशिक तालिम लिएको पाइयो परीक्षा प्रणाली प्रभावकारी बनाउन शिक्षकहरुलाई प्रश्नपत्र निर्माण र उत्तर पुस्तिका परीक्षणको लागि शिक्षकहरुलाई तालिमको आवश्यकता पर्दछ ।

परीक्षा सञ्चालन प्रक्रिया

प्राथमिक तहमा सामुदायिक विद्यालयहरुमा निरन्तर मूल्याङ्कनका अतिरिक्त त्रैमासिक, अर्धवार्षिक तथा वार्षिक गरी एक शैक्षिक वर्षमा औपचारिक रूपमा ३ पटक परीक्षा सञ्चालन हुन्छ । अर्धवार्षिक परीक्षा परीक्षा समितिबाट निर्मित प्रश्नपत्रको आधारमा परीक्षा सञ्चालन हुन्छ भने त्रैमासिक परीक्षा विद्यालयहरुले आफैँ प्रश्नपत्र बनाएर

परीक्षा सञ्चालन हुन्छ । पूर्णाङ्क निर्धारणको लागि समय समयमा प्र.अ. हरुको स्रोतकेन्द्रमा बैठक गरी स्रोतव्यक्तिले दुरुस्त गर्ने व्यवस्था छ । तथापि पूर्णाङ्क तथा पाठ्यांश को क्षेत्रमा फरक हुन्छ । उत्तर पुस्तिका परीक्षण विद्यालयका विषय शिक्षकहरुले आफैं गर्ने गरेको पाइन्छ । स्रोतकेन्द्र स्तरमा उत्तर पुस्तिका परीक्षणको लागि उत्तर कुञ्जिका निर्माण भएको छैन । कुनै कुनै शिक्षकहरु स्वयम्ले आफैं उत्तर कुञ्जिका निर्माण गरी उत्तर पुस्तिका परीक्षण गरेको पाइन्छ । परीक्षा सञ्चालन गर्दा परीक्षार्थीलाई बसाइ व्यवस्था (सिट प्लानिङ) निर्धारण गरेको पाइन्छ । बसाइ व्यवस्थाको कारणले पनि शैक्षिक उपलब्धि स्तरलाई प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

यस प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा पाठ्यपुस्तकको अभ्यासलाई मात्र आधार मान्ने शिक्षकहरु ३०% विशिष्टीकरण तालिका, पाठ्यपुस्तक एवम् पाठ्यपुस्तकको अभ्यास समेत आधार मान्ने ३०% र पाठ्यपुस्तक र पाठ्यपुस्तकको अभ्यासलाई आधार मान्ने ४०% पाइयो । विशिष्टीकरण तालिका, पाठ्यपुस्तक र पाठ्यपुस्तकको अभ्यास लगायत पुराना प्रश्नपत्रलाई आधार मानी ज्ञान, सीप र धारणा सबै पक्षलाई समेट्ने गरी प्रश्नपत्र निर्माण गर्नु उत्तम हुन्छ ।

४.३. परीक्षा प्रणालीको सुधारका उपायहरु

परीक्षा सञ्चालनको लागि आवश्यक पक्षहरुको यथोचित प्रबन्ध गर्नु पर्ने हुन्छ । मापन गर्न खोजिएका सिकाइ परिणामहरुको उपलब्धि प्रदर्शन गर्न सम्पूर्ण विद्यार्थीहरुलाई पर्याप्त अवसर प्रदान गरिनु पर्छ । विद्यार्थीहरुको लागि भौतिक र मनोवैज्ञानिक वातावरण राम्रो हुनु पर्छ । भौतिक वातावरणहरु जस्तै उपयुक्त ठाउँको व्यवस्था, उपयुक्त प्रकाश र हावाको अवस्था, सुविधाजनक तापक्रम तथा विद्यार्थीहरु मनोवैज्ञानिक रुपले तनावपूर्ण एवम् चिन्तित रहेमा परीक्षामा राम्रो गर्न सक्दैनन् । उपरोक्त कुराहरुको यथोचित व्यवस्था नभएको पाइयो । भाषाको विषयहरु र गणितमा समेत मौखिक परीक्षा आवश्यक देखिन्छ ।

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१. प्राप्ति

सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान अवस्थामा सञ्चालित परीक्षा स्रोतकेन्द्र स्तरमा सञ्चालन भएको पाइयो । भौगोलिक विकटताको कारणले प्रश्नपत्र सङ्कलन र छपाइ पश्चात वितरणमा समस्या भएको स्रोतकेन्द्रमा पनि न्यूनतम रूपमा गा.वि.स. स्तरमा एकै प्रकारका प्रश्नपत्र निर्माण गरी एउटै परीक्षा तालिका अनुसार परीक्षा सञ्चालन भएको पाइयो । भाषा विषयहरू नेपाली र अंग्रेजी विषयमा भाषिक सीपहरू पढाइ र लेखाइ भन्दा सुनाइ र बोलाइको उपलब्धि स्तर उच्च रहेको पाइयो । व्यक्तिगत रूपमा निर्मित प्रश्नपत्र भन्दा स्रोतकेन्द्र स्तरीय निर्मित प्रश्नपत्रहरू राम्रो देखियो । प्रश्न निर्माणकर्ता शिक्षकहरूले होशियारपूर्वक प्रश्नपत्र निर्माण गर्न प्रयास गरेको पाइयो । प्रश्नपत्र निर्माणको लागि शिक्षकहरूलाई तालिमको अभाव रहेको पाइयो । उत्तर पुस्तिका परीक्षणको लागि पनि शिक्षकहरूलाई तालिम नभएको पाइयो ।

अर्ध वार्षिक परीक्षाको लागि विशिष्टीकरण तालिकाको निर्माण भए तापनि प्रश्नका प्रकार र क्षेत्र तालिकाको निर्माण नभएको पाइयो । तल्ला कक्षाहरूमा भन्दा माथिल्ला कक्षाहरूमा प्रश्नपत्रहरू विद्यार्थीले बुझ्ने गरेको पाइयो । त्यस कारण माथिल्ला कक्षाहरूको शैक्षिक उपलब्धि स्तर पनि वृद्धि भएको पाइयो । विद्यार्थी संख्या बढी भएको विद्यालयको भन्दा कम विद्यार्थी संख्या भएको विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि स्तर उच्च भएको पाइयो । प्रश्नपत्रका अक्षरहरू विद्यार्थीहरूको उमेर अनुसारको साइज (फण्ट) नभएको पाइयो ।

सामाजिक शिक्षा विषयको शैक्षिक उपलब्धि अन्य विषयको तुलनामा कम रहेको पाइयो । प्रश्नपत्रहरूको नमुना कक्षा ४ र ५ मा एउटै हुनुले गर्दा कक्षा ५ को विद्यार्थीहरूले उत्तर लेख्नुपर्ने नमुना अघिल्लो कक्षामा थाहा पाउने भएकाले कक्षा ५ को उपलब्धि स्तर वृद्धि भएको पाइयो ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रमले निर्धारण गरे अनुसार प्राथमिक तह (कक्षा १-५) मा १०० पूर्णाङ्कको इच्छाधिन विषय निर्धारण गरेको छ । सो इच्छाधिन विषयको पाठ्यक्रम विद्यार्थीहरूको स्थानीय आवश्यकता अनुसार स्थानीय तहमा नै पाठ्यक्रम निर्माण गरी पठनपाठन गर्नु गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । तर अधिकांश विद्यालयहरूमा सो अनुसारको नभई अन्य विषयहरू पढाइ भएको पाइयो त्यसमा पनि विषेश गरी अंग्रेजी विषय पढाइ भएको पाइयो । अध्ययन क्षेत्रका केही विद्यालयहरूमा स्थानीय लिम्बू भाषा पढाइ भएको पाइयो । स्थानीय भाषा भएको हुनाले अंग्रेजी भाषाको तुलनामा स्थानीय भाषा (लिम्बू) विषयको शैक्षिक उपलब्धि स्तर उच्च रहेको पाइयो । स्थानीय लिम्बू भाषाको शैक्षिक उपलब्धि उच्च हुनुमा विद्यार्थीहरूले प्रश्नपत्रको राम्रो बोध गर्न सक्नु नै यसको एउटा कारण हो यसको अतिरिक्त प्रश्नपत्र राम्रो बुझ्नु तथा बोध गर्नु एउटा कारक तत्व भाषाको प्रयोग पनि हो ।

शिक्षण सिकाइ, बाल मैत्री वातावरण, शैक्षिक उपलब्धि स्तर एवम् प्रश्नपत्र निर्माण जस्ता सवालका कुराहरूमा शिक्षक तालिमको अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । अध्ययनको क्रममा केही नव प्रवेशी शिक्षकहरू बाहेक सबै शिक्षकहरूले तालिम प्राप्त गरेको पाइयो । तथापि तालिमको क्रममा प्रश्नपत्र निर्माण र उत्तरकुञ्जिका निर्माण सम्बन्धी तालिमको अभाव देखियो । विशिष्टीकरण तालिका अनुसार, ज्ञान, सीप, बोध, धारणा जस्ता प्रश्नपत्र निर्माण सम्बन्धी पुनर्ताजगी तालिमको अभाव देखियो । प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समितिको गठनभ भए तापनि प्रश्नपत्रहरूको बुँदागत विश्लेषण कार्यको अभाव देखियो । प्रश्नपत्र निर्माण सम्बन्धी तालिमको अभावको कारणले २५% प्रश्नपत्र पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप निर्माण हुन नसकेको पाइयो । उत्तरपुस्तिका परीक्षण सम्बन्धी तालिम नभएको पाइयो ।

शैक्षिक वर्ष २०६५ देखि निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नतिको लागू भए तापनि विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने सधान, श्रोत र समयको अभाव पाइयो । पाठ्यक्रमलाई मुख्य आधार मानी विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरेर वा निर्मित विशिष्टीकरण तालिका अनुसार प्रश्नपत्र निर्माण गर्नु पर्नेमा अध्ययनको क्रममा अधिकांश प्रश्नपत्र पाठ्यक्रम नहेरी

पाठ्यपुस्तककै आधारमा मात्र निर्माण गर्ने गरिएकोले ज्ञानात्मक पक्षको प्रभाव रहेको पाइयो ।

विद्यार्थीको कठिनाइ पत्ता लगाउने निदानात्मक परीक्षा अन्तर्गत अति उपयोगी एवम् आवश्यक देखिने गृहकार्य, कक्षा कार्य अभ्यासको पर्याप्त प्रयोग भएको पाइएन । अतिरिक्त क्रियाकलापलाई मूल्याङ्कन पक्रियामा समेटेको पाइएन । नेपाली, गणित तथा अंग्रेजी जस्ता विषयमा मौखिक परीक्षा आवश्यक हुन्छ । गणितमा यसको प्रयोग भएको पाइएन । परीक्षाको नतिजा विद्यार्थी, अभिभावक तथा सम्बद्ध निकायहरुमा पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ । तर नतिजा शिक्षक र विद्यार्थीमा मात्र सीमित भएको पाइयो । कतिपय विद्यालयले मात्र अभिभावक समक्ष पुऱ्याएको पाइयो ।

५.२. निष्कर्ष

परीक्षा सञ्चालनका लागि आवश्यक पक्षहरुको यथोचित प्रबन्ध गर्नु परीक्षा व्यवस्थापन हो । उचित व्यवस्थापनका आधारमा परीक्षासम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्नु परीक्षा सञ्चालन अन्तर्गत पर्दछ । मापन गर्न खोजिएको सिकाइ परिणामहरुको उपलब्धि प्रदर्शन गर्न सम्पूर्ण विद्यार्थीहरुलाई पर्याप्त अवसर प्रदान गर्नुपर्छ । यसको अर्थ हो भौतिक र मनोवैज्ञानिक वातावरण उनीहरुको प्रयासको लागि सहयोगी हुनुपर्छ र उनीहरुलाई बाधा-अड्चन पर्ने सबै तत्वहरुलाई नियन्त्रण गर्नुपर्छ । भौतिक वातावरणहरु जस्तै: ठाउँको व्यवस्था, उपयुक्त प्रकाश र हावाको व्यवस्था, सुविधाजनक तापक्रम आदि सामान्य रूपमा शिक्षकहरुलाई जानकारी हुन्छ । यो भन्दा महत्वपूर्ण तर कम ध्यान पुऱ्याइएको तत्व हो मनोवैज्ञानिक अवस्था, जसले परीक्षा परिणाममा प्रभाव पार्दछ । परीक्षा दिने अवस्थामा विद्यार्थीहरु तनापूर्ण एवम् चिन्तित रहेमा उनीहरुले राम्रो गर्न सक्दैनन् ।

परीक्षा प्रणालीले विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा महत्वपूर्ण प्रभाव पार्दछ । प्रश्नपत्रहरु पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप भए विषयगत, कक्षागत, तहगत तथा राष्ट्रिय उद्देश्यहरु पूरा हुन्छन् । स्तरीय प्रश्नपत्र निर्माण, उत्तर पुस्तिकाको परीक्षण, उत्तरकुञ्जिका निर्माणको लागि शिक्षकहरुलाई तालिमको आवश्यकता देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा यी विषयहरुमा तालिमको आवश्यकता छ । परीक्षा लगायत मूल्याङ्कनका विभिन्न साधनहरु गृहकार्य, कक्षाकार्य,

अभ्यास, चेकलिष्ट, श्रेणीमापन, अवलोकन अतिरिक्त क्रियाकलापलाई मूल्याङ्कनका लागि प्रयोग हुनु पर्नेमा लिखित परीक्षालाई मात्र मूल्याङ्कनको साधनको रूपमा प्रयोग भएको छ । परीक्षाले विद्यार्थीको व्यक्तिगत विभिन्नतालाई ध्यान दिएको छैन । त्रैमासिक, अर्धवार्षिक, तथा वार्षिक परीक्षा सञ्चालन गरी तिनैलाई आधार बनाएर निर्णयात्मक मूल्याङ्कन लिने गरेको पाइन्छ । विद्यार्थीका कठिनाइ पत्ता लगाउन निदानात्मक परीक्षाको आवश्यकता पर्दछ । साधन सहितको परीक्षणले लेखाजोखा गर्न नसकेका विद्यार्थीका कतिपय पक्षहरू मापन गर्न अनौपचारिक मूल्याङ्कनको रूपमा बिना साधनको परीक्षण अवलोकन कार्य मूल्याङ्कनको लागि आवश्यक पर्दछ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति लागू भए तापनि साधन, स्रोतको अभाव रहेको छ । उदार कक्षोन्नतिको कारणले विद्यार्थी नियमिततामा कमी आएको छ । अध्ययनको प्राप्तिको आधार मान्ने हो भने तल्ला कक्षाहरूमा भन्दा माथिल्ला कक्षाहरूमा शैक्षिक उपलब्धि स्तर वृद्धि हुदै गएको छ । सामाजिक शिक्षा विषयको शैक्षिक उपलब्धि तुलनात्मक रूपमा कम छ । गणित विषयमा पनि मौखिक परीक्षाको आवश्यकता पर्दछ । प्राथमिक तहमा भाषाका विषयहरूमा सबै कक्षाहरूमा मौखिक परीक्षा प्रयोग नभएकोले मौखिक परीक्षाको आवश्यकता भएको छ ।

जुनसुकै परीक्षा सञ्चालन गरिसकेपछि त्यसको नतिजा विद्यार्थी तथा अभिभावक समक्ष पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ । जसले गर्दा समयमा नै आफ्ना बालबालिका वा विद्यार्थीको समस्याको बारेमा थाहा हुन्छ । समस्या थाहा पाएपछि सम्बन्धित अभिभावक एवम् विद्यालयले उपचारात्मक वा निदानात्मक व्यवस्था मिलाई दिन सक्छ । विद्यार्थी स्वयंमूले पनि परीक्षा एवम् मूल्याङ्कनको परिणामबाट आफूले मार्ग निर्देशन प्राप्त गर्दछ । यस्ता कुराहरूमा विद्यालयहरूले ध्यान पुऱ्याएको पाइदैन ।

प्रश्नपत्रको अभिलेख राख्ने काम भएको छ । प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समितिको गठन भए तापनि समय अभावको कारण प्रश्नपत्रहरूको पुनरावलोकन र सम्पादन पर्याप्त रूपमा भएको छैन । प्रश्नपत्रको उत्पादन वा छपाइ गर्दा विद्यार्थीहरूको उमेर अनुसारको अक्षरको आकार र कागजको गुणस्तर पूर्ण रूपमा मिलेको छैन ।

५.३ सुभावाहरु

निर्धारित उद्देश्यहरु प्राप्त गर्न प्रयोग गरिएको क्रियाकलाप र प्रयासहरुमा के कति सफलता हासिल भयो वा भएन भन्ने कुराको लेखाजोखा गर्न विद्यालयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन निरन्तर भइरहनुपर्दछ । विद्यार्थीको उपलब्धि परीक्षण गर्ने एउटा प्रक्रिया परीक्षा हो । उपलब्धिको मापन गर्ने साधनको रूपमा परीक्षा सञ्चालन गरिन्छ । मूल्याङ्कन व्यापक प्रक्रिया हो भने परीक्षा त यसको महत्वपूर्ण साधन मात्र हो परीक्षाबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गरिन्छ । यस प्रकार परीक्षाको सञ्चालन मूल्याङ्कनकै लागि गरिनु आवश्यक छ । परीक्षा एक प्रकारको मापन भएकोले परीक्षाबाट प्राप्त जानकारीको विश्लेषण र व्याख्या गरी शिक्षण सिकाइका लागि पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु र विद्यार्थीको स्तर निर्धारण गर्नुपर्दछ । त्यसकारण परीक्षा एउटा मूल्याङ्कनको महत्वपूर्ण साधन भएकोले प्रश्नपत्र निर्माणदेखि लिएर यसको सञ्चालनमा ध्यान दिन र परीक्षा प्रणालीमा नै सुधार ल्याउन निम्न सुभावाहरु पेश गरिएको छ ।

५.३.१. प्रश्नपत्र निर्माण कर्ता (शिक्षकहरु) का लागि सुभावाहरु

- क) प्रश्नपत्र निर्माणका लागि पाठ्यक्रमलाई मुख्य आधार बनाउनुपर्दछ ।
- ख) प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा विशिष्टीकरण तालिकाको अधिकतम उपयोग गर्नु पर्दछ ।
- ग) विषयवस्तुको प्रकृति हेरी मौखिक, लिखित र प्रयोगात्मक सबै प्रकारका परीक्षाहरुका लागि प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्दछ ।
- घ) विषयगत प्रश्नहरु (लामो उत्तर दिने र छोटो उत्तर दिने) तथा वस्तुगत प्रश्नहरु (बहुवैकल्पिक, ठीक/बेठीक, जोडा मिलाउने, खाली ठाँउ भर्ने) प्रश्नहरु बनाउनुपर्दछ ।
- ङ) प्रश्नपत्रहरुमा स्पष्ट निर्देशन उल्लेख गर्नुपर्दछ ।
- च) प्रश्नपत्रहरुमा प्रश्नको अंकभार प्रष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- छ) पाठ्यक्रम तथा विशिष्टीकरण तालिकाको आधारमा ज्ञान, सीप र धारणाको क्षेत्रहरु प्रश्नमा समेटिनु पर्दछ ।

- ज) प्रश्नपत्रको गोपनियता कायम गर्नु पर्दछ ।
- झ) नमुना प्रश्नपत्रहरु तयार गर्नुपर्दछ ।
- ञ) प्रश्नपत्र तयार गर्दा विशिष्टीकरण तालिका बनाउनुपर्दछ ।
- ट) प्रश्नको कठिनाइ स्तर छनौट गर्नुपर्दछ ।
- ठ) आफूले प्रश्नपत्र निर्माण गरिसकेपछि आफ्नो साथी शिक्षकहरुलाई देखाउनु पर्छ ।

५.३.२ परीक्षा सञ्चालक प्र.अ. तथा शिक्षकहरुका लागि सुझावहरु

- क) विद्यार्थी बसाइ व्यवस्था राम्रो बनाउनु पर्दछ जसले गर्दा विद्यार्थीले सार्न, नक्कल गर्न नपाओस् ।
- ख) प्रश्नपत्रको गोपनियता कायम गर्नुपर्दछ ।
- ग) विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न प्रवेश परीक्षा, तत्परता परीक्षा सामयिक परीक्षा अवलोकन, चेकलिष्ट, श्रेणीमापन आदि जस्ता निदानात्मक परीक्षाहरु सञ्चालनमा ल्याउनुपर्दछ ।
- घ) सानो कक्षामा आवधिक कक्षा चढाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- ङ) परीक्षा सञ्चालनकोलागि उपयुक्तसमय, स्थान, साधन आदिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ।
- च) परीक्षा शुरु हुनु पूर्व प्रश्नपत्रको जाँच गर्नु पर्छ र रुजू गर्नु पर्छ ।
- छ) उत्तर पुस्तिकाको राम्रो रुजू गर्नु पर्छ ।
- ज) परीक्षा सञ्चालनको लागि निरीक्षकको व्यवस्था गर्नु पर्छ ।
- झ) परीक्षा सञ्चालनको लागि भौतिक वातावरण जस्तै ठाउँको व्यवस्था, उपयुक्त प्रकाश, हावाको व्यवस्था र उपयुक्त तापक्रम मिलेको हुनुपर्दछ ।

५.३.३ अभिभावकका लागि सुझावहरु

- क) परीक्षा सम्बन्धी त्रासबाट मुक्ति दिन सघाउनुपर्दछ ।
- ख) नियमित अध्ययन, दिनचर्या अध्ययन पद्धति आदिका माध्यमबाट परीक्षालाई सहजरूपमा लिन सिकाउनुपर्दछ ।
- ग) कमजोर विषयमा बढी समय र ध्यान दिन सिकाउनुपर्दछ ।

- घ) प्रश्नपत्र हल गर्ने तरिकाबारे जानकारी दिई अभ्यास गराउनुपर्छ ।
- ङ) परीक्षामा आत्तिनबाट जोगाउनुपर्दछ ।
- च) निराशाजनक उपेक्षा गर्ने अवस्था आउन दिनुहुन्न ।
- छ) अत्यधिक अपेक्षा र धेरै अड्क ल्याउन दबाव दिनुहुन्न ।
- ज) महत्वपूर्ण घटनाहरू जस्तै : विश्वकप फुटबल, महानिर्वाचन, चाडपर्व, अधि परीक्षा सञ्चालन गर्नु हुँदैन ।

५.३.४. सम्बद्ध निकायहरूका लागि सुभावहरू

- क) शिक्षकहरूलाई प्रश्नपत्र निर्माण सम्बन्धी तालिम, प्रशिक्षण, कार्यशालाको व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- ख) शिक्षकहरूलाई परीक्षण तथा सम्परीक्षणको लागि प्रशिक्षण, कार्यशाला, तालिमको व्यवस्था हुनुपर्दछ ।
- ग) परीक्षा सञ्चालन कार्यमा एकरूपता आए नआएको र परीक्षा मर्यादित रूपमा भए नभएको बारे अनुगमन गर्नुपर्दछ ।
- घ) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नतिलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ ।
- ङ) विद्यार्थीको उपलब्धिको लेखाजोखाको लागि सामयिक परीक्षाका अतिरिक्त मौखिक परीक्षा, गृहकार्य, उपस्थिति र अभिलेखलाई समेत आधार बनाइनुपर्दछ ।
- च) उपयुक्त प्रश्न निर्माण गर्न तालिम, सेमिनार, सभा, सम्मेलन, कार्यशाला सञ्चालन गरिनुपर्दछ ।
- छ) केही विषयमा अनुत्तीर्ण हुने विद्यार्थीहरूलाई मौका परीक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्रीहरु

- काफ्ले, बासुदेव, सिन्हा, रामस्वरुप, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०६२) शैक्षिक प्रशासन र सुपरिवेक्षण, काठमाण्डौ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- कोइराला, लोकनाथ (२०६७), निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणालीले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव .....त्रि.वि. अप्रकाशित शोधकृति ।
- खनाल, पेशल (२०६३), शिक्षाको अनुसन्धान पद्धति, काठमाडौं : स्टुडेन्ट बुक्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, कीर्तिपुर ।
- ज.ब.रा., स्वयंप्रकाश, श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर र रञ्जितकार, किरणराम (२०६३), शैक्षिक मूल्याङ्कन शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी ।
- ढकाल, जगन्नाथ (२०६२), उदार कक्षोन्नति तथा वार्षिक परीक्षा प्रणालीको प्रभावकारिताको तुलनात्मक अध्ययन ..... त्रि.वि. अप्रकाशित शोधकृति ।
- दुङ्गाना, जीवनकुमार (२०५८), नेपालमा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षाको विकास काठमाण्डौ : रत्न पुस्तक भण्डार,।
- पोखरेल, टीकाराम, तिमल्सिना, विनोद खण्ड (२०६३), शिक्षामा मापन तथा मूल्याङ्कन, काठमाडौं : स्टुडेन्ट्स बुक्स पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स, कीर्तिपुर ।
- पौडेल, देवीप्रसाद (२०६३), माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षाको नतिजामा पुनर्योगको व्यवस्था, ताहाचाल काठमाडौं : त्रि.वि. अप्रकाशित शोधकृति ।
- पौडेल, नारायणप्रसाद (२०६३), निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली र यसको शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रभाव ..... त्रि.वि. अप्रकाशित शोधकृति ।
- गुरागाई, विष्णुप्रसाद (२०६७), उदार कक्षोन्नतिले सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव.....त्रि.वि. अप्रकाशित शोधकृति ।
- सुवेदी, बुद्धसागर (२०६७), प्राथमिक तहमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन.....त्रि.वि. अप्रकाशित शोधकृति ।
- मा.वि. प्र.अ. हरूका लागि तालिम पुस्तिका (२०६५), नेपाल सरकार शिक्षण तथा खेलकुद मन्त्रालय भक्तपुर, काठमाडौं : शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र सानोठिमी ।
- रेग्मी, प्रा.डा. मुरारीप्रसाद (२०६३), शैक्षिक मनोविज्ञान, काठमाण्डौ : क्वेष्ट पब्लिकेशन, कीर्तिपुर ।

वाग्ले, प्रा.डा. मनप्रसाद (२०५६), शैक्षिक उन्नयन : .....

वाग्ले, डा. मनप्रसाद, ढकाल, माधवप्रसाद (२०६३), शिक्षाको प्रारम्भिक परिचय, काठमाण्डौ
: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी ।

शिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका (२०६२), बाल मैत्री विद्यालय श्री ५ को सरकार, शिक्षा तथा
खेलकुद मन्त्रालय, शिक्षा विभाग ।

शिक्षक (२०६७), मासिक पत्रिका पाटन ढोका काठमाडौँ : ललितपुर ।

सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- १

परीक्षा समिति संयोजक तथा प्रधानाध्यापकलाई छलफलका लागि प्रश्नावली

१. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली र उदारकक्षोन्नति कहिले देखि लागू भएको हो?
२. अर्ध वार्षिक परीक्षाको लागि पाठचांश सीमा निर्धारण तथा विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गरिएको छ / छैन ?
  - क) गरेको भए कति प्रतिशत पाठचांशलाई समेटिएको छ ?
  - ख) छैन भने के को आधारमा प्रश्नपत्रहरू निर्माण गरिन्छ ?
३. उत्तर पुस्तिका परीक्षण गर्दा उत्तर कुञ्जिका निर्माण गर्ने व्यवस्था छ/छैन?
  - क) गर्ने गरेका भए क-कसको सहयोग लिने गर्नुहुन्छ ?
४. परीक्षाको नतिजा विवरण अभिभावकहरूलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था छ/छैन ?
५. उदार कक्षोन्नति प्रक्रिया सुरु भएपछि परीक्षा सञ्चालन प्रक्रियामा परिवर्तन गर्नु भएको छ / छैन ?
६. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नतिका लागि कस्तो तालिमको व्यवस्था छ ?
७. प्रश्नपत्र निर्माणको लागि प्रधानाध्यापकलाई समस्या आएको छ / छैन ?
  - क) छ भने सो समस्या लाई कसरी हल गर्नुहुन्छ ?
८. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली तथा उदार कक्षोन्नतिलाई सफल बनाउन के गर्नु पर्ला ?

९. शैक्षिक उपलब्धि वृद्धि गर्न के कस्ता उपायहरु अवलम्बन गर्नुपर्ला ?

१०. प्रश्नपत्र निर्माण सम्बन्धी मुख्य समस्याहरु के के हुन् ?

११. प्रश्नपत्र निर्माण सम्बन्धी कार्यलाई सुधार गर्न के के गर्नुपर्ला ?

सामुदायिक विद्यालयहरुमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- २

परीक्षा समिति संयोजकका लागि प्रश्नावली

१. स्रोत केन्द्र स्तरीय परीक्षा कस्तो प्रक्रियाद्वारा निर्माण भएको छ ?
- क) प्र.अ.हरुको भेलाद्वारा   ख) सबै शिक्षकहरु भेला भएर
ग) प्र. अ. हरु तथा वि.व्य.स.अध्यक्षहरु भेला भएर
घ) स्रोत व्यक्तिले तोकेका शिक्षकहरु
२. परीक्षा समितिको पदावधि कति वर्षको छ ?
- क) १ वर्ष   ख) २ वर्ष   ग) ३ वर्ष   घ) ४ वर्ष
३. प्रश्नपत्र कसले निर्माण गर्दछ ?
- क) परीक्षा समितिले   ख) परीक्षासमितिले तोकेका विषय शिक्षकहरुले
ग) विद्यालय आफैले   घ) परीक्षा समिति संयोजकले तोकेको शिक्षकहरुले
४. प्रश्नपत्रलाई अन्तिम रूप कसरी दिइन्छ ?
- क) परीक्षा समितिको बैठकले   ख) सम्बन्धित शिक्षकको निर्माणलाई नै
ग) परीक्षा समिति र प्रश्नपत्र मूल्याङ्कनसमितिको संयुक्त बैठकले
घ) प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समितिले
५. परीक्षा समितिद्वारा एक शैक्षिक सत्रमा कति पटक परीक्षा सञ्चालन गर्नुहुन्छ ?
- क) १ पटक   ख) २ पटक   ग) ३पटक   घ) आवश्यकता अनुसार
६. परीक्षा सञ्चालन गर्न कति समय अगाडि पश्नपत्र तयार गर्नुहुन्छ ?
- क) १ हप्ता अगाडि   ख) १५ दिन अगाडि   ग) तत्काल   घ) अवस्था हेरेर
७. प्रश्न निर्माणका लागि शिक्षकहरुलाई तालिम वा अन्तरक्रियाके कस्तो व्यवस्था छ?

- क) कुनै तालिम/अन्तरक्रिय गरेको छैन ख) समय समयमा
ग) सरकारले दिइको मात्र घ) परीक्षा समिति आफैले व्यवस्था गरेर
८. तपाईं अर्ध वार्षिक परीक्षाको लागि विशिष्टीकरण तालिका निर्माण गर्नुभएको छ ?
क) छ ख) छैन ग) कुनै विषयको तयार छ
घ) केवल पाठचांस मात्र तोक्ने गरेको छ ।
९. स्रोत केन्द्र स्तरीय परीक्षा कतिको प्रभावकारी भएको छ ?
क) ठीकै ख) प्रभावकारी ग) सुधार गर्नुपर्ने छ घ) विश्लेषण भएको छैन
१०. वर्तमान परीक्षा सञ्चालन प्रक्रियाबाट उद्देश्य अनुसारको शैक्षिक उपलब्धि मापन गर्न सकिन्छ ?
क) सकिन्छ ख) सकिंदैन ग) परिमार्जन गर्नुपर्दछ

सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- ३

प्र.अ.का लागि प्रश्नावली

१. एक शैक्षिक वर्षमा कति पटक परीक्षा सञ्चालन गर्ने गर्नु भएको छ ?
क) २ पटक ख) ३ पटक ग) ४ पटक घ) विषयवस्तुको प्रकृति हेरेर
२. तपाईंको विद्यालयमा सबैभन्दा बढी प्रयोगहुने मूल्याङ्कन कुन हो ?
क) निर्माणत्मक ख) निर्णयात्मक ग) निदानात्मक घ) माथिका सबै
३. परीक्षाको लागि विद्यार्थीको बसाइ व्यवस्था कसरी मिलाउने गर्नुभएको छ ?
क) सबै एकै ठाँउमा ख) क्रमवद्ध रूपमा ग) कक्षा कक्षा छुट्टै
घ) सबैलाई छुट्टा छुट्टै सिट प्लानिङ गरेर
४. अभिभावकहरू विद्यार्थी प्रगति विवरण बुझ्न कतिको आउँछन् ?
क) केही मात्र ख) आउँदैनन् ग) सबै आउँछन् घ) बोलाएपछि मात्र आउँछन्
५. विद्यार्थीहरूको परीक्षा छुटेमा के गर्नुहुन्छ ?
क) पुनः परीक्षा व्यवस्था हुँदैन ख) पहिलाको प्रश्न प्रयोग गरेर परीक्षा लिइन्छ
ग) छुटेको लागि सूचना प्रवाह गरी पुनः परीक्षा लिइन्छ
घ) विषय शिक्षकको तजविजमा पर पर्छ
६. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली कस्तो लाग्यो ?
क) राम्रो ख) भन्झटिलो ग) अप्रभावकारी घ) प्रभावकारी
७. विद्यार्थी आन्तरिक मूल्याङ्कन कसरी गर्नुहुन्छ ?
क) कार्य सञ्चयिकाको आधारमा ख) परीक्षालाई मात्र आधार लिइन्छ
ग) मौखिक रूपमा घ) सबै तरिका प्रयोग गरेर

८. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली किन आवश्यक छ ?

- क) कक्षा चढाउन   ख) सधारात्मक शिक्षण गर्न
ग) विद्यार्थी बानी व्यवहार थाहा पाउन   घ) बढी विद्यार्थी उत्तीर्ण गराउन

९. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सफल गराउन के गर्नु पर्ला ?

- क) सबै शिक्षकहरूलाई तालिम दिनुपर्छ   ख) विद्यार्थीहरूलाई नियमित उपस्थित गराउनुपर्छ
ग) उदार कक्षोन्नतिको व्यवस्थालाई अवलम्बन गर्नु पर्छ ।

१०. विद्यालय र समुदायमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली को प्रतिक्रिया के छ ?

- क) सकारात्मक   ख) नकारात्मक   ग) मिश्रित   घ) प्रतिक्रिया छैन

अन्य केही भए

.....
.....
.....
.....

सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- ४

शिक्षकका लागि प्रश्नावली

१. विद्यालय आफैले निर्माण गरेको प्रश्न र स्रोत स्तरीय प्रश्नमा के अन्तर पाउनु भयो ?
क) अन्तर छैन ख) प्रश्नको स्तर राम्रो भएको छ ग) विश्लेषण गरेको छैन
घ) प्रश्नले सबै पक्ष समेटेको छ ।
२. प्रश्न पत्र निर्माणको लागि कुनै तालिम लिनु भएको छ ?
क) छैन ख) परीक्षा समितिले व्यवस्था गरेको तालिममा मात्र
ग) सरकारले दिएको मात्र घ) समय- समयमा
३. स्रोतकेन्द्र स्तरीय परीक्षा सुरु भएपछि तपाईंलाई कस्तो महशुस भएको छ ?
क) बोझ कम भएको ख) नयाँ विशिष्टीकरण तालिका सँग परिचित नभएको
ग) प्रश्नपत्र निर्माण प्रक्रिया कार्यबारे जानकारी कम हुँदै गएको
४. एक शैक्षिक वर्षमा कति पटक परीक्षा सञ्चालन गर्नुहुन्छ ?
क) २ पटक ख) ३ पटक ग) ४ पटक घ) विषयवस्तुको प्रकृति हेरी
५. तपाईंले प्रश्नपत्र निर्माण गर्दा सबैभन्दा बढी के लाई आधार मान्नुहुन्छ ?
क) पाठ्यपुस्तक ख) शिक्षक निर्देशिका ग) विशिष्टीकरण तालिका घ) पुराना प्रश्नपत्र
६. तपाईंले लिनुभएको तालिमले विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिलाई प्रभाव पारेको छ ?
क) छ ख) छैन ग) आंशिक प्रभाव पारेको छ घ) विश्लेषण गरेको छैन

७. विद्यार्थीको शैक्षिकउपलब्धि वृद्धि गर्न के गर्नु पर्ला ?

- क) परीक्षा प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्छ
- ख) सजिला प्रश्नपत्र निर्माण गर्नुपर्छ
- ग) निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू गर्नु पर्छ
- घ) शिक्षण सिकाईमा जोड दिनुपर्छ ।

८. विद्यार्थी तथा अभिभावकहरुलाई निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धि कस्तो धारणा छ ?

- क) सकारात्मक
- ख) नकारात्मक
- ग) मिश्रित
- घ) प्रतिक्रिया देखाउदैनन्

९. तपाईंले भरेको निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली र उदार कक्षोन्नति फारम अनुगमन निरीक्षण हुने गरेको छ ?

- क) छ
- ख) छैन
- ग) यो त प्र. अ. को काम हो
- घ) यो त स्रोत व्यक्तिको काम हो

१०. उद्देश्य तथा विशिष्टीकरण तालिका अनुरूप प्रश्न निर्माण कस्तो हुन्छ ?

- क) कठिनाइ हुन्छ
- ख) कठिनाइ हुदैन
- ग) प्रयास गर्नुपर्छ
- घ) मेहनतको आवश्यकता पर्दछ

सामुदायिक विद्यालयहरूमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- ५

स्रोतव्यक्तिका लागि प्रश्नावली

१. विद्यालयमा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली लागू भए नभएको अनुगमन गर्ने गर्नु भएको छ ?
क) छ ख) छैन ग) यो त प्र.अ. को काम हो घ) यो त वि.नि.को काम हो
२. प्राथमिक तहमा विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्दा कसरी गर्नु पर्ला ?
क) लिखित परीक्षा लिएर ख) मौखिक परीक्षा लिएर ग) निरन्तर रूपमा
घ) निरन्तर र लिखित परीक्षा लिएर
३. राम्रो मूल्याङ्कन गर्न के गर्नु पर्ला ?
क) बढी शिक्षक/ निरीक्षक नियुक्ति गर्नु पर्छ ख) शिक्षकलाई तालिम दिनु पर्छ
ग) शिक्षक विद्यार्थी अनुपात मिलाउनु पर्छ घ) परीक्षालाई मार्यादित गराउनु पर्छ
४. बढी विद्यार्थी सफल गराउन के गर्नु पर्ला ?
क) सजिला प्रश्न सोध्नु पर्छ ख) पठनपाठन राम्रो हुनु पर्छ ग) सबै कक्षामा उदार
कक्षोन्नति लागू गर्नु पर्छ । घ) शिक्षकलाई मूल्याङ्कन सम्बन्धी तालिम दिनु पर्छ
५. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धी तालिम कस कसलाई उपलब्ध भएको छ ?
क) प्र.अ.हरूलाई मात्र ख) सबै तहका शिक्षकहरूलाई ग) निरन्तर मूल्याङ्कन
प्रणाली लागू भएको तहका शिक्षकहरूलाई घ) परीक्षा समितिलाई मात्र
६. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धिमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?
क) बढेको छ ख) घटेको छ ग) उस्तै छ घ) विश्लेषण गरेर हेरको छैन
७. निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली शिक्षण सिकाइमा कस्तो प्रभाव पारेको छ ?

क) सामान्य ख) प्रभावकारी ग) केहि फरक पारेको छैन घ) अति प्रभावकारी

८. स्रोतकेन्द्र स्तरीय परीक्षा सञ्चालन कसरी सुरु भयो ?

क) प्र.अ.हरूको अनुरोधमा ख) माथिल्लो निकायको आदेशमा ग) शिक्षकहरूको भेलाद्वारा घ) स्रोतका व्यक्तिका आदेशमा

९. वर्तमान परीक्षा प्रणालीमा सुधार ल्याउनु सबैभन्दा बढी कसको हात रहला ?

क) अभिभावक ख) शिक्षक ग) विद्यालय प्रशासन घ) सरकार

१०. वार्षिक परीक्षा प्रणालीको माध्यमबाट उदार कक्षोन्नति गर्दा कस्तो व्यवस्था छ ?

क) सबै विद्यार्थीहरूलाई उत्तीर्ण बनाउने ख) परीक्षामा सफल नभएसम्म परीक्षा लिई रहनु पर्ने ग) विषय शिक्षको तजविजलाई आधार मान्ने घ) माथिल्लो कक्षामा थप ज्ञान सीप आर्जन गर्ने सर्तमा उत्तीर्ण गराउने ।

सामुदायिक विद्यालयहरुमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- ६

मोराहाड, स्रोत केन्द्र स्तरीय परीक्षा समिति

१. संयोजक - श्री बन्नीप्रसाद गौतम	श्री गौखुरी उ.मा.वि.
२. सदस्य - श्री सुमनप्रकाश खतिवडा	श्री सिद्धेश्वर मा.वि.
३. सदस्य - श्री हरिभक्त दाहाल	श्री सारदा नि.मा.वि.
४. सदस्य - श्री कुवेर गौतम	श्री सिंहदेवि प्रा.वि.
५. सदस्य - श्री गोविन्दप्रसाद खतिवडा	श्री लक्ष्मी प्रा.वि.
६. सदस्य - श्री डेनुप्रसाद गौतम	श्री जनप्रिय उ.मा.वि.
७. सदस्य - श्री मुक्तिनाथ भट्टराई	श्री श्रीजुड उ.मा.वि.

प्रश्नपत्र मूल्याङ्कन समिति (मोराहाड)

१. श्री गणेश गौतम	श्री जाँते नि.मा.वि.
२. श्री रोहित गौतम	श्री सिद्धेश्वर मा.वि.
३. श्री विश्वराज भट्टराई	श्री वशिष्ठ प्रा.वि.
४. श्री भोजराज तिम्सिना	श्री श्रीजुड उ.मा.वि.

ओयाक्जुड गा.वि.स. स्तरीय परीक्षा समिति

१. संयोजक - श्री भानुभक्त ढुङ्गेल	श्री सिद्धकाली उ.मा.वि.
२. सदस्य - श्री हेमप्रसाद जोगी	श्री जनता प्रा.वि.
३. सदस्य - श्री उद्धवप्रसाद खनाल	श्री जलकन्या प्रा.वि.
४. सदस्य - श्री पूर्णबहादुर सिंघक	श्री अमरसिंह नि.मा.वि.
५. सदस्य - श्री माहाप्रसाद सुवेदी	श्री महाकाली नि.मा.वि.

**सामुदायिक विद्यालयहरुमा वर्तमान परीक्षा प्रणाली
अनुसूची- ७**

**मोराहाङ्ग स्रोत केन्द्रको प्रा.तहको अर्धवार्षिक परीक्षासम्म अध्यापन गराउनु पर्ने पाठहरुको
विशिष्टीकरण तालिका**

क्र.स	विषय	कक्षा-२	कक्षा-३	कक्षा-४	कक्षा-५
१	अङ्ग्रेजी	Unit- 1-5 Page 1-40	Unit-1-5Page1-40	Unit 1-6 Page 1-46	Unit 1-6 page 1-57
२	नेपाली	पाठ १-९ पेज १-५१	पाठ १-९पेज १-५४	पाठ १-११पेज १-६०	पाठ १-११पेज १-६६
३	गणित	अभ्यास(पाठ) १-१३ पेज १-४८	पाठ १-१४ पेज १-६२	ज्यामिती पूरै पेज १-११ अङ्कगणित पेज १२-५६ विजगणित ११६- १२३	ज्यामिती पाठ ८ सम्म अङ्कगणित पेज ६२ सम्म विजगणित १८.१-१८.२
४	विज्ञान	पा १-९ पेज १-१९ सम्म	पाठ १-९ पेज १-४१	पाठ १-१० पेज १-४९	पाठ १-८ पेज १- ४५
५	स्वास्थ्य	पाठ १-४ पेज ४२-४९	पाठ १-५ पेज ७२-९१	पाठ १-७ पेज ९२-१०९	पाठ १-६ पेज ८७-१०७
६	शारीरिक	पाठ १-५ पेज ६०-६९	पाठ १-५ पेज ११२-१२६	पाठ १-७ पेज १३२-१४७	पाठ १-६ पेज १३२-१४७
७	सामाजिक अध्ययन	एकाई १-३पेज १-१९	एकाई १-३पेज १-२५	एकाई १-४ पेज १-५३	एकाई १-४ पेज १-४७
	तथा सि. क.	दृश्यकला पाठ १-६ पेज ५०- ५६	दृश्यकला पाठ १-३ पेज ६२-६७	दृश्यकला पाठ १-१० पेज ८८- १००	दृश्यकला पाठ १-१३ पेज ९१- ११२
		सङ्गीत पाठ १४-१७ पेज ६८-७१	सङ्गीत पाठ १-४ पेज ८०-८७	सङ्गीत पाठ १-६ पेज १२०-१२५	सङ्गीत पाठ १-६ पेज १३५-१४३
६	ऐ. अङ्ग्रेजी	पाठ १-६ पेज १-२८	पाठ १-६ पेज १-२५	पाठ १-६ पेज १-२६	पाठ १-८ पेज १-३२